

Ernesto Galvanausko požiūris į Rytų Prūsijos lietuvių ir Klaipėdos klausimą 1923, 1951 ir 1960 metais

Alfonsas Eidintas

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

National Martynas Mažvydas Library of Lithuania

alfonsas.eidintas@lnb.lt

Santrauka. Vienas žymiausių Lietuvos politikų Ernestas Galvanauskas (1882–1967), Lietuvos valstybės atkūrimo laikotarpiu 1919–1924 m. keturis kartus ėjęs ministro pirmininko ir tris kartus – užsienio reikalų ministro pareigas, gerai susipažino su Rytų Prūsijos lietuvių problema ir jų pareiškimais susijungti su Lietuvos valstybe Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 m., dirbdamas Lietuvos delegacijos nariu. Versalio taikos sutartis, atskyrusi nuo Vokietijos Klaipėdos kraštą, susiaurino Lietuvos politikų ir Rytprūsių lietuvių pastangas iki Klaipėdos krašto prisijungimo siekių, Klaipėdos uosto reikmės. Siekdamas nepažeisti Versalio taikos straipsnių E. Galvanauskas siekė Klaipėdos krašto prisijungimo prie Lietuvos, vadovavo 1923 m. sausio mėnesį Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos operacijai, oficialiai neigiant bet kokią Lietuvos Vyriausybės dalyvavimą įvykiuose, kurie buvo pristatomi kaip vietos gyventojų sukilimas prieš vokišką Direktoriją. E. Galvanauskas vadovavo Lietuvos delegacijai derybose dėl Klaipėdos konvencijos, pagal kurią Klaipėda su plačia autonomija tapo Lietuvos dalimi. Atsakydamas į hipotetinį klausimą 1951 m., koks būtų Lietuvos interesas, jeigu iškiltų Rytų Prūsijos buvusių lietuvių gyvenamųjų sričių priklausomybė, E. Galvanauskas tebesilaikė nuomonės, kad Rytprūsių klausimas priklauso nuo didžiųjų valstybių, o Lietuvos interesas yra Klaipėda: „Klaipėdos kraštas yra gyvybinis Lietuvos reikalas ir čia negali būti jokių kompromisų.“ Kun. Mykolo Krupavičiaus prašomas jis 1960 m. baigė rašyti savo įvykių Klaipėdoje versiją, nebeneigdamas Lietuvos Vyriausybės vaidmens 1923 m. įvykiuose, kurio ištrauką pirmą kartą publikuojame šio straipsnio priede.

Reikšminiai žodžiai: Rytų Prūsijos lietuviai, Mažoji Lietuva, Paryžiaus taikos konferencija, Klaipėdos kraštas ir jo autonomijos klausimas, 1923 m. sukilimas.

Ernestas Galvanauskas's Opinion Towards the Lithuanians of East Prussia and the Klaipėda Question in 1923, 1951, and 1960

Abstract. One of the most prominent Lithuanian politicians, Ernestas Galvanauskas (1882–1967), a four-time Prime Minister and three-time Foreign Minister during the restoration of the Lithuanian state in 1919–1924, became well acquainted with the problem of the Lithuanians of East Prussia and their declarations for the reunification of the Lithuanian state at the Paris Peace Conference in 1919, while working as a member of the Lithuanian Delegation. The Versailles Peace Treaty, which separated the Klaipėda Region from Germany, limited the efforts of Lithuanian politicians and Lithuanians of East Prussia to the aspirations of the Klaipėda Region's accession and the need for the Klaipėda port. In order not to violate the Versailles Peace articles, Galvanauskas was active in the annexation of the Klaipėda Region to Lithuania, leading the operation of annexation in January 1923, officially denying any involvement of the Lithuanian government in the events in Klaipėda, which were presented as an

Received: 31/10/2024. **Accepted:** 12/11/2024.

Copyright © 2024 Alfonsas Eidintas. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

uprising of the local population against the German Directory. Galvanauskas headed the Lithuanian delegation in the negotiations on the Klaipėda Convention, under which Klaipėda, with its extensive autonomy, became part of Lithuania. In response to a hypothetical question posed in 1951 as to what Lithuania's interest would be if the question of the fate of the former Lithuanian inhabited areas of East Prussia came to light, Galvanauskas remained of the opinion that the question of East Prussia was a matter for the Great Powers, and that Lithuania's interest lay in Klaipėda: "Klaipėda is a vital matter for Lithuania, and there can be no compromises here." At the request of father Mykolas Krupavičius, in 1960 he wrote his own version of the events in Klaipėda, this time not denying the role of the Lithuanian government in the events of 1923. An excerpt of Galvanauskas's recollections is being published for the first time in the appendix of this article.

Keywords: Lithuanians of East Prussia, the Klaipėda (Memel) question, The Paris Peace Conference, Ernestas Galvanauskas.

Įvadas

Lietuvių tautiniame išsivadavimo judėjime XIX a. tarp jo dalyvių, kaip ir tarp lietuvninkų (mažlietuvių), nebuvo jokia paslaptis, kad dėl vienų ar kitų priežasčių lietuviai gyvena atskirti Rusijos ir Vokietijos valstybinės sienos, kuri įtvirtinta ir pripažinta dar Vytauto Didžiojo laikais, kad Rusijos pusėje yra Didžioji Lietuva, o Vokietijos pusėje, Rytų Prūsijoje – Mažoji Lietuva. Daugelis raštiškų liudijimų patvirtina, kad vakarinių lietuvių (prūsų) siena su kita Rytprūsių dalimi buvo brėžiama Priegliaus upės vaga. Lietuvių judėjimo lyderiai, kaip Lietuvos valstybės pareigūnai rodė didelę dėmesį tai erdvei, kurią laikė sava, baltiška, kad Mažąją Lietuvą verta saugoti, ginti, globoti ir ja rūpintis. Iki 1920-ųjų vasario tas daugiausia vokiečių ir lietuvių gyvenamas regionas priklausė Prūsijai, o nuo 1871 m. buvo Vokietijos reicho dalis.

Lietuvių konferencijose prieš Pirmąjį pasaulinį karą, o ir jo metu, daugelyje suvažiavimų priimtose rezoliucijose buvo pabrėžiama būtinybė suvienyti abi lietuvių gyvenamų žemių dalis į vieną autonominių ar nepriklausomą valstybinį vienetą¹. Rytprūsių likimu itin domėjosi Rusijos imperija, nedviprasmiškai reiškusi į Klaipėdą savo pretenzijas², tad ir karo su Vokietija pradžioje Rusijos kariuomenės įsiveržimas į Rytų Prūsiją nebuvo atsitiktinis, tikriausiai neatsitiktinai atsirado ir 1914 m. rugpjūtį lietuvių geopolitinė interpretacija – dr. Jono Basanavičiaus, Donato Malinausko ir Stasio Šilingo pasirašyta vadinamoji Gintarinė deklaracija, reiškiant norą suverti „gintarinius karolius“ (Didžiąją ir Mažąją Lietuvą), tikintis, kad „mūsų užsieniai kraujo broliai bus atimti iš po germanų jungo ir suvienyti su mumis“³. Rusijos Dūmoje ją platino jos narys Martynas Yčas.

Tačiau po Versalio sutarties pasirašymo 1919 m. birželį Mažoji Lietuva „susitraukė“ tik iki atskirto nuo Vokietijos Klaipėdos krašto ribų. Iš kai kurių atsiminimų ir netgi istorikų darbų, dokumentų rinkinių gali susidaryti vaizdas, kad Galvanauską Klaipėdos prisijungimu sudomino Rytprūsių lietuviai (Erdmonas Simonaitis), šaulių vadovai (Aleksandras Marcinkevičius-Mantautas) ar Lietuvos pareigūnai (Jonas Žilius ir kt.), inicijavę pasiūlymus prisijungti jėga vakarinių lietuvių žemes⁴.

Nors istoriografijoje nebekvestionuojama, kad Klaipėdos prisijungimo (ar prijungimo) prie Lietuvos valstybės autonomijos teisėmis operacijai 1923 m. vadovavo Lietuvos ministras pirmininkas E. Galvanauskas, toliau vedęs derybas su sąjungininkais dėl teisinės krašto padėties, Klaipėdos konvencijos sudarymo, taip buvo ne visą laiką, nes Lietuvos pusė ilgus metus Klaipėdos prisijungimą eksponavo kaip

¹ Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose. Sudarė Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.

² Laurinavičius, Č. Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė. Anglų ir rusų „Didžiojo žaidimo“ Baltijos aspektas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020, p. 387–388.

³ Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose, p. 123–124.

⁴ 1923-ieji: Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos. Dalyviai ir jų liudijimai. Dokumentų rinkinys. Sudarė Vasilijus Safronovas, parengė Vasilijus Safronovas, Zita Genienė, Vygantas Vareikis, Laima Kuprienė, Silva Pocytė, Vytautas Jokubauskas, Renata Rachmanovaitė, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2023. – 590 p.

vietinių gyventojų siekių išraišką, krašte įvykus vietos nepatenkintų gyventojų sukilimui prieš vokiečių interesus ginančią Direktoriją. Lietuvos Vyriausybės vaidmuo Klaipėdos įvykiuose buvo slepiamas, o E. Galvanausko pavardė nutylima. Emigracijos spaudoje pasirodžius įvykių dalyvių atsiminimams imtos sureikšminti visai kitos pavardės, ir toliau didžiausi nuopelnai Klaipėdos krašto prisijungiant prie Lietuvos skiriami vietos lietuviams.

Kita problema iškilo, kai remdamasis vieno žymiausių Lietuvos politikų, keturių vyriausybių vadovo ir tris kartus užsienio reikalų ministro E. Galvanausko laiškais gyvenant emigracijoje Madagaskare, Majungos mieste (1947 m. sausis–1963 m. rugsėjis), nemėgęs rašyti ir nelengvai tai daręs inžinierius patikėjo broliui Gediminui Galvanauskui (Galvai) (iš viso yra išlikę 230 Ernesto laiškų) paskelbti rašinį „Kova dėl Klaipėdos“ Čikagoje leidžiamame dienraštyje „Draugas“⁵, o 1982 m. Čikagoje pasirodė ir Gedimino Galvos (1905–1979) knyga „Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija“⁶. Kadangi knyga pasirodė po abiejų brolių Galvanauskų mirties, o ją leidybai suredagavo Juozas Tolišius, daugeliui tapo nebeaiškus autorystės klausimas – kas ir ką teigė. Nei ši knyga, nei kiti darbai E. Galvanausko pozicijos mūsų aptariamomis temomis išskirtinai nekėlė.

Straipsnio tikslas nustatyti, kaip ir kada E. Galvanauskas įsigilino į Rytprusių lietuvių gyvenamų žemių klausimą, kada savo politinėje veikloje jis apsiribojo tik Klaipėdos kraštu, ar iš tiesų Klaipėdos operacijos paruošimo jis ėmėsi 1923 m. sausį tik kitų akinamas, išsiaiškinti originalias E. Galvanausko prognozes dėl Rytų Prūsijos dalies (ir Klaipėdos) priklausomybės Lietuvai hipotetinių galimybių 1951 m., „šaltojo karo“ metais, kas paskatino E. Galvanauską nutraukti tylą dėl Klaipėdos krašto prijungimo ir 1960 m. parašyti savo pasakojimą, nes šie klausimai istoriografijoje neaptarti.

E. Galvanausko pažintis su Rytų Prūsijos lietuvių ir Klaipėdos tematika

Klausimas, kaip gerai E. Galvanauskas galėjo žinoti Rytų Prūsijos lietuvių situaciją, kyla dėl to, kad 1908–1918 m. Rusijos imperijos valdžios persekiojamas dėl dalyvavimo revoliuciniuose įvykiuose 1905 m., E. Galvanauskas emigravo ir gyveno Belgijoje, Serbijoje ir Prancūzijoje, ir galimas dalykas, kad lietuvių politikų ryšiai su Rytų Prūsijos lietuviais jam nebuvo gerai žinomi, juo labiau kad jis ir pats apie tokius laiškuose neužsimena. O karo metais lietuvių lyderiai Vilniuje plėtojo pažintis su Rytų Prūsijos lietuviais. Vokietijai kapituljavus, Rytų Prūsijos lietuvių atstovai Tilžėje 1918 m. lapkričio 16 d. įsteigė Prūsų lietuvių tautinę tarybą, kuri kovotų už lietuvių teises. Joje buvo žinomi žmonės – kunigai Vilius Gaigalaitis ir Mikelis Reidys, rašytojas Vydūnas, Martynas Jankus, Viktoras Gailius, Erdmonas Simonaitis, Adomas Brakas, Kristupas Lekšas, Jurgis Lėbartas, Jonas Vanagaitis ir kiti. Lapkričio 30 d. Taryba išleido Mažosios Lietuvos tautinės tarybos aktą, skelbiantį krašto gyventojų „dauguomenės“ valią – „*Remdamies ant Vilsono Tautų paties apsisprendimo teisės, priglaidimą Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos*“⁷.

Tačiau akivaizdu, kad 1919 m. Rytprusių lietuvių aktyvistų dokumentai E. Galvanauskui nebuvo jokia paslaptis, pvz., 1919 m. sausio 9 d. Prūsijos lietuvių organizacijų trisdešimt atstovų (pavardžių prie dokumento nėra) kėlė germanizacijos problemą Prūsų Lietuvoje kreipimesi į JAV prezidentą W. Wilsoną, prašant jį padėti įgyvendinti prūsų lietuvių „tautos pilnybę“ su naujosios Lietuvos valstybės žmonėmis. Pareiškime nusakyta ir Prūsijos lietuvių teritorija:

„Miestų vardai: Darkiemis, Galdapė, Stalupėnai, Gumbinė, Įsrutys, Pūkalis, Welawa, Labguva, Tilžė, Ragainė ir Klaipėda [...] Ta šalis, kurioje Lietuvių didžiūma gyvena yra šiaurėp nuo Niamuno [...] Ir ana šalis pietunlink Niamuno, nuo pietinio kuršiškų marių kranto per Labguvą ant Welavos pagal Prieglių ant Įsruties, toliaus pietunlink ant Goldapės, yra sena lietuviška, ir dabar

⁵ Galvanauskas, E. „Kova dėl Klaipėdos“, *Draugas*, 1961, sausio 6–vasario 4 d.

⁶ Galva, G. *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, Chicago: Akademinės skautijos leidykla, 1982; Klaipėdos klausimui skirti p. 282–360.

⁷ Genienė, Z.; Žukas, J. *Kova dėl Klaipėdos: 1923-ieji: katalogas*, Klaipėda: Mažosios Lietuvos muziejus, 2003, p. 44.

*dar daugel iš dalies suvokiečiuotų lietuvių apgyventa žemė, kuri etnografiškai būtinai prie Lietuvos priguli.*⁸

E. Galvanauskas savo atsiminimuose Rytų Prūsijos lietuvių klausimą siejo su taikos konferencija Paryžiuje 1919 m., kurioje Rytų Prūsijos lietuviai buvo pristatyti Juozo Gabrio-Paršaičio išleistame Europos etnografiniame žemėlapyje, padariusiame didelį įspūdį ne tik šalių delegacijoms, žurnalistams, bet ir E. Galvanauskui (žr. priedą Nr. 1). Postūmiu buvo ir Lietuvos siekis turėti Baltijos jūros uostą. Dar vasario 13 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerija Kaune paruošė delegacijai Paryžiuje instrukciją, nurodyma remiantis etnografiniu principu, bet prireikus pasitelkiant ekonomines korektyvas siekti valstybės sienos „su išėjimu į jūrą per Liepoją ir Klaipėdą“⁹, o vasario pabaigoje ministras pirmininkas M. Sleževičius Berlyne informavo Vokietijos užsienio reikalų ministrą U. Brockdorffą-Rantzau, kad Lietuvai reikia Klaipėdos uosto ir prekių, ypač medienos, gabenimui svarbios Nemuno upės¹⁰. Lietuvos pageidavimai buvo paremti Mažosios Lietuvos atstovų paruoštais dokumentais, pvz., Prūsų lietuvių tautinės tarybos 1919 m. vasario 8 d. raštu Paryžiaus taikos konferencijos pirmininkui ir Prancūzijos ministrui pirmininkui Georges'ui Clemenceau dėl lietuvių žemių suvienijimo¹¹. M. Sleževičiaus Vyriausybė nusprendė delegacijoje, atvyksiančioje į Paryžiaus taikos konferenciją, įteisinti „Prūsų Lietuvos atstovą“ Vilių Gaigalaitį¹². Atitinkamus raštus Taikos konferencijai Lietuvos delegacija įteikė kovo 27 ir balandžio 8 d.¹³ Tačiau tam nepritarė konferencijos rengėjai.

E. Galvanauskas, gyvenęs ir dirbęs Paryžiuje, drauge su kitais įkūręs kelis mėnesius veikusį Lietuvos informacijos biurą, 1919 m. kovo mėn. buvo paskirtas Lietuvos delegacijos prie Paryžiaus taikos konferencijos nariu, joje vadovavo visam raštinės darbui ir gavo puikią progą susipažinti su visais Rytprūsių lietuvių problemos aspektais. Nuo šiol per jo rankas ėjo visa delegacijos korespondencija, atsiunčiamos iš Lietuvos instrukcijos, kita medžiaga, išeinančios notos, memorandumai ir pan. Lietuvos delegacija nutarė apie taikos delegacijos darbą informuoti visas Lietuvos misijas (Šveicarijoje, Švedijoje, Danijoje, Vokietijoje, Anglijoje), pasirūpinti, kad jos gautų delegacijos raštų kopijas¹⁴. Taip ir daryta. Kovo 18 d. posėdyje Galvanauskas nustatė tam tikrą tvarką – pareikalavo, kad apie numatomus delegatų susitikimus su įvairiais oficialiais asmenimis ne tik būtų pranešama pirmininkui ar sekretariatui, bet kad posėdžiuose būtų atpasakojama, apie ką kalbėta, kad visi delegatai žinotų, kas vyksta, kad nekiltų prieštaravimų. Visi susitikimai ir oficialūs pokalbiai turėjo vykti iš anksto apie tai pranešus delegacijos pirmininkui arba per sekretariatą¹⁵. Taip Galvanauskas ne tik gerai susipažino su Lietuvos Vyriausybės tikslais ir siekiais suvienyti vienoje valstybėje Rytų ir Vakarų lietuvius abiejose Nemuno pusėse (tai nebuvo nauja idėja, ir ne taip svarbu, tie ar kiti Rytų Prūsijos lietuvių atstovų pareiškimai buvo savarankiški ar Lietuvos politikų inspiruoti), – svarbu, kad jie buvo, kad Lietuvos politikai turėjo kuo motyvuoti sąjungininkams „Rusijos“ ir „Prūsijos“ lietuvių norą susivienyti Lietuvos valstybėje. 1919 m. kovo pradžioje Lietuvos atstovas Londone Tomas Norus-Naruševičius ir jo sekretorius Jonas Šliūpas britų vyriausybei ir kitoms Londone įsikūrusioms užsienio pasiuntinybėms įteikė raštą, kuriame buvo *reikalaujama Lietuvai naudojimuisi, be Klaipėdos, dar atiduoti Karaliaučių su Priegliaus vaga, kaip kad Lenkams buvo pavestas Dancigas ir Visla paliaubų sąlygose*¹⁶. Šį memorandumą Lietuvos

⁸ Ibidem, p. 45–47 (dokumento faksimilė).

⁹ Dokumentas nr. 61: Instrukcija Lietuvos delegacijai Versalio taikos konferencijoje, Kaunas, 1919-02-13, *Lietuvos užsienio politikos dokumentai, dokumentų rinkinys, t. 1: 1917–1920 metai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2022, p. 194.

¹⁰ Gaigalaitė, A. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas: Šviesa, 1990, p. 70.

¹¹ *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1918–1940*. Dokumentų rinkinys. Sudarė ir parengė Algimantas Kasparavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023, p. 29.

¹² Lietuvos delegacijos prie Paryžiaus Taikos konferencijos 1919 03 18 posėdžio nr. 9 protokolai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1, l. 11.

¹³ Lietuvos delegacijos prie Paryžiaus Taikos konferencijos 1919 04 08 raštas Taikos konferencijai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 10, l. 243.

¹⁴ Dokumentų fotokopiją žr.: A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas, 1999, p. 176–177.

¹⁵ Delegacijos 1919 03 18 d. posėdžio protokolai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1, l. 10–11.

¹⁶ Lietuvos delegacijos prie Paryžiaus Taikos konferencijos 1919 03 18 posėdžio nr. 9 protokolai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1, l. 10; Žiugžda, R. *Po diplomatijos skraiste: Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 29.

delegacija prie Taikos konferencijos po konsultacijos su Vyriausybe kovo 19-ąją patvirtino kaip oficialų delegacijos dokumentą¹⁷.

Apskritai E. Galvanauskui darbas delegacijoje ir veikla Paryžiuje tapo tikru politikos universitetu, tarptautinių santykių mokykla, žinių šaltiniu apie valstybių interesus ir jų siekių įgyvendinimą, metodus, propagandos būdus. Visus teritorinius pokyčius, susijusius su Rytų Prūsija, sąjungininkės Paryžiuje svarstė atsižvelgdamos į naująją Vokietijos ir Lenkijos sieną (tai Galvanauskas gerai žinojo), planavo Prūsiją fiziškai atskirti nuo Vokietijos, suteikti Lenkijai koridorių prie Baltijos jūros. Tačiau tik Klaipėdos kraštą santarvininkės nutars atskirti nuo Vokietijos ir laikinai pasilikti suverenias teises į ją.

Lietuvių siekiai sutelkti į vieną valstybę visus lietuvius abipus Nemuno gynė pačią savarankiškos Lietuvos valstybės idėją. Kadangi Lietuva nebuvo pakviesta kaip lygiateisė konferencijos dalyvė, todėl Lietuvos delegacija prie konferencijos dirbo užkulisiuose, platino savo memorandumus, pozicijas, siekė, kad Didžiosios valstybės pripažintų jos nepriklausomybę, ypač svarbus buvo uosto Baltijos jūroje klausimas. Delegacijos posėdžių protokolai ir kita medžiaga liudija, kad Lietuvos delegacija bent porą mėnesių Paryžiuje oficialiai pabrėžė tik suinteresuotumą Nemuno žiotimis ir Klaipėdos uostu, gana abstrakčiai kalbėdama apie kitas lietuviškas Rytų Prūsijos žemes.

Kovo 21 d. posėdyje Lietuvos delegacija nutarė, kad Labguvos, Vėluvos, Įsruties, Darkiemio, Geldapės apskritys turėjo tapti Lietuvos pasienio žemėmis¹⁸. Kovo 24 d. antroje notoje konferencijos pirmininkui G. Clemenceau lietuviai prašė ne tik pripažinti Lietuvą nepriklausoma, bet iškėlė ir Klaipėdos bei kitų teritorijų prijungimo prie Lietuvos klausimą¹⁹. 1919 m. balandžio 7 d. delegacija nutarė „tuojau sustatyti raštus dėl reikalavimo Klaipėdos“²⁰. Jau kitą dieną ji konferencijos pirmininkui G. Clemenceau įteikė Prūsų lietuvių tautinės tarybos vasario 6 d. nutarimą, siūliusį vakaruose į Rytų Prūsiją įsirežiančią sieną: nuo Kuršių nerijos per Tepliavą, Vėluvą, Priegliaus upę, Darkiemį, Geldapę²¹. Balandžio 12 d. A. Voldemaro vadovaujama delegacija parengė Sąjungininkų kariuomenės vadui maršalui F. Fochui ir G. Clemenceau detalų raštą apie Nemuno svarbą Lietuvos prekybai ir gynybai. Upės priskyrimas šiai valstybei turėjo reikšti ir Klaipėdos perdavimą jos jurisdikcijai. Apie platesnę siekiamą teritoriją dokumente neužsiminta. Siekdami paveikti taikos sutarties teksto rengėjus, balandžio antroje pusėje lietuviai Paryžiuje nesėkmingai stengėsi susitikti su JAV prezidentu W. Wilsonu: „*Nors per Prūsų Lietuvą mūsų kraštas yra susietas su Vokietijos klausimu, ligi šiol jokios žinios neturime. Todėl nutarta padaryti žygių prie Wilsono, išdėti jam tas klausimas raštu ir su motyvacija, jog jis yra keturiolikos punktų rėmėjas ir vykdytojas, prašyti mūsų klausimui audiencijos.*“²²

Lietuvos delegacija tikėjosi, kad jos pozicija bus išklaudyta svarstant Vokietijos sienų klausimą, bet kvietimo nesulaukė. O Kaune balandžio 13 d. Mykolo Sleževičiaus vadovaujamas Lietuvos ministrų kabinetas nutarė, kad „kraštutiniaisiais Lietuvos valstybės punktais turi būti Liepojus, Klaipėda, Krantas, Labguva, Stalupėnai, Eitkūnai, Pilipavas [...]. Nuo sienos, nustatytos Prūsų Lietuvoj, neprivalo būti daroma nusileidimų. [...]“²³.

Balandžio 22 d. Vyriausybės instrukcijoje delegacijai Paryžiuje buvo deklaruojama maksimali programa, siekta, kad Lietuvos šiaurinė siena su Latvija eitų *kelios viorastos šiauriau* Romnų–Liepojos

¹⁷ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 6, l. 13.

¹⁸ Labguva (vok. *Labiau*), Vėluva (vok. *Wehlau*), Įsrutis (vok. *Instenburg*), Darkiemis (vok. *Darkehmen*) – dabar Rusija, Kaliningrado sr., Poleskas, Znamenskas, Černiachovskas, Ozioriskas, Geldapė (Goldap) – dabar Lenkija, *Gołdap*.

¹⁹ de Chambon, H. *La Lithuanie pendant la conférence de la Paix (1919) d'après les documents tirés des archives de l'auteur avec annexes et cartes*, Lille: Le mercure universel Valentin Bresle, 1931, p. 22–26.

²⁰ Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje protokolai, posėdis nr. 19, Paryžius, 1919-04-07, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1, l. 28.

²¹ Tepliava (Tapiau), dab. Rusija, Kaliningrado sr., Gvardejskas.

²² Lietuvos delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje protokolai, posėdis nr. 30, Paryžius, 1919-04-20, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1, l. 48.

²³ Lietuvos ministro pirmininko M. Sleževičiaus 1919 04 22 laiškas / instrukcija nr. 333 užsienio reikalų ministrui ir Lietuvos delegacijos Paryžiuje pirmininkui prof. A. Voldemarui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2, l. 3–3 a. p. Lietuvos Vyriausybės posėdžio protokolai, Kaunas, 1919-04-13, in: *Lietuvos vyriausybės posėdžių 1918–1920 metų protokolai*, sud. Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata, Vilnius, 2018, t. 1, p. 284, 285. Krantas (vok. *Cranz*), Stalupėnai (vok. *Stallupönen*), Eitkūnai (vok. *Eitkuhnen*) – dabar Rusija, Kaliningrado sr., Nesterovas, Zelenogradskas, Černyševskojė, Pilipavas – dab. *Filipów*, Lenkija.

geležinkelio atkarpos Daugpilis–Liepoja, kuri laiką projektuota netgi *bendra siena su Ukraina*²⁴. Tai prano deklaruojamą tautinės valstybės modelį, nes, *be grynai etnografinių, mes turime interesų ekonominių ir strateginių*²⁵. Delegacijai Paryžiuje buvo uždrausta daryti *nusileidimų* Rytprūsiose.

Tačiau Paryžiaus taikos konferencijos rengėjai, formuluodami sprendimus dėl Vokietijos Rytų Prūsijos žemių, pirmiausia rėmėsi ne Lietuvos pateiktais siūlymais. Dar 1919 m. sausio 3 d. Rytų Prūsijos žemės Paryžiuje buvo paminėtos Prancūzijos vyriausybės sumanymu įkurto Studijų komiteto, teikusio pasiūlymus dėl pokarinių valstybių sienų ir įtakos ribų pokyčių, posėdyje. Prancūzų lingvistas Antoine Meillet pranešime „Lenkija ir Lietuva“ lietuviškų žemių etnolingvistines ribas pietvakariuose brėžė nuo kranto Kuršių nerijoje, toliau Deimenos upe, tekančia pro Labguvą ir Tepliaivą. Jis konstatavo, kad Klaipėda yra vienintelis lietuvių uostas. Tačiau formuluodamas sienų pasiūlymus A. Meillet pirmiausia orientavosi į Lenkijos interesus – siekė, kad vokiečių ir lietuvių pretenzijos neapsunkintų jos išėjimo į Baltijos jūrą. Kaip „kompromisą“ jis rekomendavo Lietuvai pasiūlyti glaudžius ryšius su Lenkija²⁶.

Svarbiausia, kad konferencijos šeimininkas G. Clemenceau, kalbėdamas apie Versalio sutarties 99 str., rėmėsi A. Meillet kai kuriais įrodinėjimais, atliepusiais ir Lietuvos delegacijos pozicijas:

*„Santarvininkai nemano, kad Klaipėdos perleidimas pažeistų tautybės pradą. Minėtas kraštas visada buvo lietuviškas, nes jo gyventojai lietuvių kilmės ir lietuviškai kalba. Tiesa, Klaipėdos mieste vokiečiai nusveria, tačiau šis reiškiny nesudaro pagrindo visą kraštą priskirti Vokietijai, nes Klaipėdos uostas yra vienintelis Lietuvos išėjimas į jūrą. Nutarta kraštą palikti, santarvininkų žinioje iki Lietuvos sienos bus nustatytos.“*²⁷

E. Galvanauskas gilinosi į Lenkijos poziciją Lietuvos sienų atžvilgiu, nes ir taip komplikuojuose dvišaliuose santykiuose dėl Klaipėdos priklausomybės atsirado papildoma trintis, atspindėta 1919 m. birželio 6 d. kunigo Adomo Vilimo informacijoje apie jo pokalbį su Lenkijos premjeru Ignacu Paderewskiui Paryžiuje. Prisistatęs kaip Amerikos lietuviškų laikraščių korespondentas Vilimas per 40 minučių pokalbį išgirdo, kad lenkai nori palaikyti kuo geriausius santykius su broliais lietuviais, tai būtų lygių šalių federacija, nes Lietuva viena vis tiek negalėsianti gyventi. Paderewskis teigė, kad lenkai pripažįsta Lietuvos valdžią *de facto*, nepriklausomybę *ankštoje federacijoje su Lenkija ir apie tą galima susitarti*. I. Paderewskis teigė, kad vakar (birželio 5 d.) jis apgynė Mėmelį Lietuvos naudai, kai buvo gvildenamos Vokietijos sienos su Lenkija, tai daręs iš grynai broliškų jausmų – *nes jūs tenai dar neturite balso, tai mes lenkai privalome jus apginti, kur mes galime*²⁸, – nors iki pat 1919-ųjų birželio Lietuvos Vyriausybė kovojo ne dėl Klaipėdos krašto, o ženkliai didesnio Rytprūsio, arba dar vadinamo Mažosios Lietuvos, regiono.

Darbas Lietuvos delegacijoje prie Paryžiaus taikos konferencijos Galvanauskui buvo gera ne tik didžiųjų valstybių diplomatijos veikimo, bet ir Lietuvos reikalų atstovavimo mokykla. Kai gegužės 7 d. G. Clemenceau, JAV prezidentas W. Wilsonas ir valstybės sekretorius Robertas Lansingas, Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas D. Lloydas George'as ir ministras be portfelio Andrew Bonaras Lawas perdavė preliminarų taikos sąlygų tekstą Vokietijos delegacijai, vadovaujamai U. von Frockdorfo-Rantzau, A. Voldemaro vadovaujama delegacija, sužinojusi preliminaras taikos sąlygas, sunerimo, kad Lietuvai pavyks gauti tik dalį siekiamų teritorijų iki Nemuno ir Skirvytės. Lietuviai nutarė parengti

²⁴ Lietuvos delegacijos prie Paryžiaus taikos konferencijos 1919 04 17 posėdžio nr. 23 protokolai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1, l. 37.

²⁵ Lietuvos ministro pirmininko M. Sleževičiaus 1919 04 22 laiškas / instrukcija nr. 333 Lietuvos delegacijos Paryžiuje pirmininkui prof. A. Voldemarui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2, l. 3 a. p. Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1918–1940. Dokumentų rinkinys, p. 139–140.

²⁶ *Travaux du Comité des Etudes, t. 2: Questions Européennes*, Paris, 1919, p. 337. Komitetui vadovavo istorikas Ernestas Lavis, Baltijos valstybių klausimus jame aptarė Antoine Meillet, istorikai Ernestas Denis, Charles Seignobos. Istorikės Vilmos Bukaitės informacija, dėkojame jai.

²⁷ Galvanauskas, E. „Kova dėl Klaipėdos“, *Baltija: almanachas*, Vilnius, 1989, p. 20–24.

²⁸ *Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis–1920 m. spalio)*. Dokumentų rinkinys. Sudarė Edmundas Gimžauskas, parengė Edmundas Gimžauskas, Artūras Svarauskas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012, p. 214–216.

naują memorandumą apie siekiamas Rytų Prūsijos teritorijas. Gegužės 20 d. G. Clemenceau įteiktame memorandume lietuviai prašė ir priskirti Lietuvai Lankos (*Niederung*, dabar Rusija, Slavskas), Labguvos apskritis, dalį Ragainės (*Ragnitt*, dabar Rusija, Nemano r.), Pilkalnio (*Pilkallen*, dab. Rusija, *Dobrovolsk*), Stalupėnų, Įsruties, Gumbinės ir Geldapės apskričių²⁹.

Galvanauskas žinojo ir sąjungininkų negailestingai baudžiamos Vokietijos pozicijas. Apsiginti nuo bolševikų puolimo Lietuvai padėjo vokiečių kariniai daliniai, tarp jų ir samdomi saksų savanorių batalionai, stotis ant kojų gelbėjo finansinė Vokietijos paskola. Tačiau Lietuvos santykiai su Vokietija, galėję būti geriausi, palyginti su Vokietijos santykiais su Latvija ir Estija, ilgainiui tapo prasčiausi dėl teritorinio klausimo – gegužės mėnesį vokiečiai M. Sleževičiaus Vyriausybei buvo linkę padėti, bet reikalavo viešai paskelbti, kad Lietuva išsižada Prūsų Lietuvos³⁰. E. Galvanauskas pažymėjo, kad 1919 m. gegužės 28 d. buvo pasirašyta Versalio taika, vokiečiai siekė, kad Klaipėdos kraštas nebūtų pripažintas Lietuvai, o vokiškoji spauda užtraukė seną giesmę: *Nemunas mūsų upė, bet ne siena*. Vokiečių užgaidos susikirtu su santarvininkų pasirašyta Versalio taika ir jų pasiruošimais valdyti Klaipėdos kraštą³¹. Vokietijos vyriausybė, gindama teritorinį vientisumą, ypač stengėsi pasinaudoti tautų apsisprendimo principu. Gegužės 29 d. pastabose Vokietijos atstovai griežtai oponavo Klaipėdos krašto atskyrimui, pabrėždami krašto istorinę praeitį, tautų apsisprendimo principo svarbą, glaudžius vietos gyventojų ryšius su savo valstybe, vokiečių kalbos dominavimą ir religinius skirtumus, nes krašte yra apie 68 000 vokiečių ir tik 54 000 lietuviškai kalbančių gyventojų. Klaipėda yra grynai vokiškas miestas; jis buvo 1252 m. įkurtas vokiečių ir per visą savo istoriją niekada nepriklausė Lenkijai ar Lietuvai. Birželio 22-ąją Berlynas metė grėsmingą argumentą, kodėl lietuvių reikalaujamų teritorijų jokių būdu negalima atiduoti Lietuvai, vokiečių gyventojų dauguma krašto atskyrimui priešinsis. Lietuvos delegacija į tai birželio 25 d. delegacijos pirmininko A. Voldemaro ir sekretoriaus E. Galvanausko pasirašytoje notoje G. Clemenceau pabrėžė, kad pati Vokietijos valdžia tokias savo piliečių emocijas visaip skatina, jog toks Berlyno pareiškimas yra spaudimas Konferencijos dalyviams³². Notoje prašoma Taikos konferenciją apsaugoti Lietuvos interesus nuo Vokietijos vyriausybės.

Birželio 16 d. Paryžiaus taikos konferencijos rengėjai pateikė Vokietijos delegacijai galutinę sutarties tekstą, kartu pridėdami atsakymą į gegužės pabaigoje gautas pastabas, kurį po poros dienų išspausdino dienraštis „Le Temps“. Antantė ir jos sąjungininkės atmetė teiginį, kad Klaipėdos krašto atskyrimas prieštarautų tautiniam principui: didžiama gyventojų yra lietuvių kilmės ir lietuviškai kalbantys; faktas, kad Klaipėdos miesto gyventojų dauguma vokiška, nepateisina Vokietijos suvereniteto visame krašte. Klaipėda yra vienintelis Lietuvos išėjimas į Baltijos jūrą, bet, kol Lietuvos sienos nėra apibrėžtos, kraštas bus perduotas laikinai administruoti Antantės valstybėms ir jų sąjungininkėms³³. Lietuviams jau reikėjo atsisveikinti su iliuzijomis dėl Rytų Prūsijos žemių Nemuno kairiajame krante priskyrimo Lietuvai, kad siena su Vokietija eitų Priegliaus upe. Realistas politikoje E. Galvanauskas tai gerai suprato.

Birželio 28 d. Versalio rūmuose Vokietijos delegacija ir sąjungininkai pasirašė taikos sutartį. Vietoje Rytų Prūsijos lietuvių gyvenamo krašto arba Mažosios Lietuvos atsirado naujas darinys – Klaipėdos kraštas, kuris perduodamas administruoti Pirmojo pasaulinio karo laimėtojoms, kurių sprendimus dėl šios teritorijos ateities Vokietija įpareigota gerbti. Sąjungininkams tęsiant pasitarimus dėl sutarties ratifikacijos, Klaipėdos krašto valdymo perėmimo E. Galvanauskas iš Paryžiaus grįžo į Lietuvą ir 1919 m. spalio 7 d. buvo paskirtas Lietuvos ministru pirmininku.

²⁹ Lanka (vok. *Niederung*), Ragainė (vok. *Ragnitt*), Pilkalnis (vok. *Pilkallen*) – dabar Rusija, Kaliningrado sr., Slavskas, Nemanas, Dobrovolskas.

³⁰ *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.* Dokumentų rinkinys, p. 34.

³¹ Galvanauskas, E. „Kova dėl Klaipėdos“, *Baltija*: almanachas, Vilnius, 1989, p. 20–24.

³² Lietuvos delegacijos pirmininko A. Voldemaro ir sekretoriaus E. Galvanausko 1919 06 25 pasirašyta nota G. Clemenceau, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 10, l. 136–137.

³³ Réponse des Puissances Alliées et Associées aux remarques de la Délégation Allemande sur les conditions de la Paix., *Le Temps*, 18-06-1919, N. 21164.

Premjero E. Galvanausko dėmesys Klaipėdos kraštui

Lietuvos siekių Klaipėdoje nėra viena iš Vakarų valstybių neparėmė. Tiesa, kai lietuviai bandė sužinoti Britanijos poziciją dėl Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos 1920-aisiais, britai nesakė nei taip, nei ne³⁴. Premjeras E. Galvanauskas gerai žinojo Antantės šalių politikos kursą (ypač Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos) nepripažinti ir neperduoti Klaipėdos krašto Lietuvai, tos linijos jos laikėsi kelerius metus. Sąjungininkų pasitarimuose dėl Klaipėdos krašto valdymo prancūzai pakeitė anglos. Perimdamas valdžią Klaipėdos krašte prancūzų generolas Dominique'as Odry gubernatoriaus vardu 1920 m. vasario 15-ąją pareiškė, kad Klaipėdos krašto ir Vokietijos ryšiai nutraukti, tačiau netrukus pats pamatė, kad taip nėra, nes Vokietijos viešoji teisė toliau tebegaliojo. D. Odry sudarytoji vokiška direktorija turėjo tvarkyti viešąjį gyvenimą, susisiekimą, muitines ir miškus. Buvęs Gumbinės apskrities valdytojas Georgas von Lambsdorffas paprašė, kad krašto geležinkelių, pašto, telefono, telegrafo įstaigos liktų pavaldžios Vokietijai. Vėliau pridūrė siūlymą, kad vietos valdininkai Vokietijos piliečiai liktų pavaldūs savo valstybei. Abu sumanymai akivaizdžiai neatitiko sąjungininkų, ypač Prancūzijos, interesų teisiškai atsieti atskirtąją teritoriją nuo buvusios suverenės, antrasis dar ir apsunkino pavaldinių kontrolę, taigi D. Odry atsisakė juos svarstyti. Krašto reikalai pavesti civiliniam komisarui Gabrieliui Petisnė. Kai Odry išvyko iš Klaipėdos krašto, 1921 m. gegužės 1 d. Petisnė buvo paskirtas į jo vietą vyriausiuoju komisaru. Jis paliko toliau veikti vokišką administraciją ir amtus – tarnybas, kurios rėmėsi Vokietijos įstatymais. Pasak Galvanausko, vokiečiai vėl šeimininkavo, nors dauguma gyventojų čia buvo lietuvių kilmės³⁵.

Premjero E. Galvanausko dėmesys Klaipėdai buvo nuolatinis, jo vadovaujamas Ministrų kabinetas per savo atstovus ir neoficialius žmones varė Klaipėdos krašte parengiamąjį darbą prisijungimo labui, finansavo lietuvių spaudą, nes Lietuvos negalėjo patenkinti atsiradusi ir skleidžiama Klaipėdos laisvosios valstybės – „freištato“ idėja, mat Lietuva miesto nebūtų valdžiusi. Brendo Lietuvos žingsnių dėl Klaipėdos planai ir Kaune, ir Tilžėje, Klaipėdoje. Buvo ir drąsių siūlymų – Rytų Prūsijos lietuvis Erdmonas Simonaitis dar 1920 m. tuometį Lietuvos užsienio reikalų ministrą Juozą Purickį bandė įtikinti, kad Klaipėdą galima prijungti tik jėga.

Lietuvos Vyriausybė ieškojo būdų, kaip prijungti pajūrio teritorijas, keletą metų pasitelkiant visą politinę ir diplomatinę išmonę, netgi ekonominėmis priemonėmis spaudžiant Klaipėdos kraštą. Tačiau raktas nuo Klaipėdos buvo Varšuvoje. Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybės tvirtino negalint perduoti Baltijos pajūrio teritorijos dar nepripažintai ir apibrėžtų sienų neturinčiai valstybei, be to, pačios atidėliojo Lietuvos pripažinimą, ieškodamos jos suartinimo su Lenkija būdų. Krašto vokiečių savivaldos politikai susitelkė į Vokiečių ir lietuvių tėviškės sąjungą (vok. *Deutsch-Litauischer Heimatbund*), atkakliai gynusią interesus ir prancūzų valdymo laikotarpiu, ir vėliau.

Lietuvos Vyriausybė pabandė pasinaudoti pereinamuoju Klaipėdos krašto perdavimo Antantės valdymui metu. Prancūzams perimant Klaipėdos krašto administravimą, 1920 m. kovo 19 d. Ministrų kabineto posėdyje svarstytas Didžiosios ir Mažosios Lietuvos sujungimo aktas, o Lietuvos Valstybės Taryba pasirengė į savo sudėtį kooptuoti Mažosios Lietuvos tautinės tarybos atstovus. Vyriausybė nutarė nepabrėžti, kad tai juridinis Didžiosios ir Mažosios Lietuvos sujungimas, nes tai prieštarautų Versalio taikos nuostatoms, bet laikyti *moralinės reikšmės aktu*, kuris reiškia *simbolizaciją vienodumo Lietuvių tautos*, taip jis padeda vykinti *Versalio taikos sutartį*³⁶.

Kaunas pasiruošė didžiai šventei, simbolizavusiai Lietuvos ir Rytų Prūsijos lietuvių susijungimą. Neoficialiai iškilmingame 1920 m. kovo 20 d. Lietuvos Valstybės Tarybos posėdyje dalyvavo Vilniaus ir Klaipėdos krašto atstovai, taip pat užsienio, tarp jų ir Antantės, šalių diplomatai. Kalbėjo valstybės pirmieji

³⁴ Laurinavičius, Č. *Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė*, p. 308.

³⁵ Galvanauskas, E. „Kova dėl Klaipėdos“, *Baltija*, Vilnius, 1989, p. 21–22.

³⁶ *Lietuvos vyriausybės 1918–1920 metų posėdžių protokolai*, II tomas 1919 m. spalio 8 d. – 1920 m. birželio 16 d. Sudarė Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata, Vilnius, 2018, t. 2, p. 270.

asmenys, Mažosios Lietuvos atstovai, nedviprasmišką, toli siekiančią kalbą pasakė ministras pirmininkas Galvanauskas:

„Reikia pabrėžti, kad Prūsų Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos prijungimas yra numatytas Santarvės valstybių. 99-ujuj Versalės taikos sutarties paragrafu einant, žemės plotas tarp Nemuno ir senosios Rusų sienos, taigi didesnė Mažosios Lietuvos dalis, atskiriama nuo Vokiečių ir pereina laikinai į Santarvės globą. Sakau laikinai, tas pats straipsnis tai nurodo [...] ligi paaiškės juridinė Lietuvos padėtis (statute). Tad santarvininkų nusistatymu, Mažoji Lietuva turi būti prijungta Didžiajai Lietuvai.

Pats gerbiamų Santarvės atstovų čia, drauge su mum šią valandą buvimo faktas, kada mes iškilmingai paskelbiam Mažosios Lietuvos su Didžiąja Lietuva susijungimą, liudija, jog jie prijaucia šių dviejų mūsų tautos dalių susijungimui, ir jie tai yra nusprendę. [...] Senosios Rusų sienos panaikinimas ir atkėlimas Lietuvos sienos su muitinėm į Nemuną turi būt neatidėtinai atliktas. Toliau kyla Klaipėdos uosto naudojimo klausimas. Patys Prūsų Lietuvos atstovai pabrėžė jo svarbumą ekonominiu atžvilgiu. Tad laisvas į Klaipėdą įėjimas turi ir gali būt tuojau įvykintas. Tas pat su geležkelių administravimu. [...] Mažosios Lietuvos atstovai Valstybės Taryboj – tai naujos pajėgos, kurios palengvins Vyriausybei išrišt visą eilę klausimų, paliečiančių Mažąją Lietuvą, o taip pat dės ir tolesniam nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimo darbui, padės mums atvaduot iš lenkų okupacijos ir likusias Lietuvos dalis su sostine Vilnium (ilgas delnų plojimas).“³⁷

Tai pasakyta girdint Antantės šalių diplomatams, tai yra lyg ir Galvanausko nubrėžtų būsimų Lietuvos sienų politikos programa. Nors Galvanauskas kalboje mini Mažąją Lietuvą, Rytų Prūsijos lietuvių, iš esmės kalba tik apie Klaipėdos kraštą ir uostą (muitinių perkėlimą prie Nemuno). Nors tuo metu Lietuva buvo per silpna prisijungti ir Klaipėdą, tuo klausimu Galvanauskas 1920 m. birželio 14 d. Vyriausybės posėdyje nurodė matąs interesą kraštą sujungti su Lietuva geležinkeliais ir užmegzti prekybinius santykius, nes Klaipėdos pirkliai jau dabar sako, kad be Lietuvos Klaipėdos kraštas negali egzistuoti ekonominiu atžvilgiu, kaip ir be prekybinių sutarčių su Vokietija³⁸.

Dar vienas svarbus ženklas, kad Steigiamojo Seimo rinkimų įstatyme, kurio priėmimą aktyviai spartino premjeras E. Galvanauskas, buvo numatytos 9 vietos Mažosios Lietuvos, tiksliau, Klaipėdos krašto atstovams³⁹ tada, kai ten bus galima surengti rinkimus. Anot teisininko Mykolo Rōmerio, vietose, kur rinkimų į Lietuvos Steigiamąjį Seimą surengti nebuvo galima, pagal Lietuvos įstatymą ta teritorija nusakyta kaip Lietuvos dalis, tad pagal ano meto Lietuvos teisę buvo laikomas jos dalimi, nors Lietuvai nepriklausė, tad ir Klaipėdos krašto problema buvo ne šio krašto įgijimo, bet jau išvadavimo arba „atvadavimo“ problema⁴⁰. Savo politiniams planams Galvanauskas turėjo ir parlamento paramą – Kaune 1921 m. lapkričio 11 d. demokratiškai gyventojų išrinktas Steigiamasis Seimas priėmė rezoliuciją dėl Klaipėdos ir Klaipėdos krašto „prisidėjimo“ prie Lietuvos, pažymėdamas, kad Klaipėdos krašto ekonominiai interesai ir žymiausios dalies gyventojų tautiniai siekiai turi daug bendro su Lietuvos Respublika: *susidėjimas vienon valstybėn yra neišvengiamas, abiem šalim naudingas ir realus to klausimo išsprendimas*⁴¹. Lietuvos Vyriausybei pavesta rūpintis, kad Klaipėdos kraštas „prisidėtų“ prie Lietuvos. Patarta būsimus Lietuvos santykius su Klaipėdos kraštu formuoti taip, kad jie suteiktų visiems gyventojams vienodas teises ir

³⁷ Kovo 20 diena: Mažosios Lietuvos prisiglaudimui paminėti, red. J. Šernas, Kaunas: išleista Lietuvos Valstybės Tarybos lėšomis, 1921, p. 110–111.

³⁸ Lietuvos vyriausybės 1918–1920 metų posėdžių protokolai, 1918 m. lapkričio 9 d.–1919 m. spalio 4 d. Sudarė Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata, Vilnius, 2018, t. 1, p. 621.

³⁹ Lietuvos įstatymai: sistematizuotas įstatymų, instrukcijų ir įsakymų rinkinys. Yra surinkęs teisininkas A. Merkys. Redagavęs Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis. Pirmas leidinys (ligi 1922 m. sausio 1 d.), Kaunas: Išleido A. Merkys ir V. Petrulis, 1922, p. 33.

⁴⁰ Rōmeris, M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1937, p. 101–102.

⁴¹ „Rezoliucija dėl Klaipėdos krašto“, Lietuva, 1921, lapkričio 15, p. 1.

pareigas, o kad ilgai buvęs Vokietijos sudėtyje kraštas sukūrė savo ekonomiką, kultūrą, paveldėjo ypatingą jurisdikciją, gyveno kitoki negu Lietuva politinį ir visuomeninį gyvenimą, ypatingi krašto poreikiai turėtų būti apdrausti teise savarankiškai rūpintis vietos ūkio, administracijos, mokesčių, darbo ir socialinės apsaugos, teismo, švietimo, kultūros bei tikybos reikalais. Taigi jau 1921 m. buvo suformuluotas būsimasis Klaipėdos krašto autonominis statusas Lietuvos valstybės sudėtyje.

Taip Lietuvos politikai, nors ir pasitelkę Rytų Prūsijos lietuvių atstovus, turėjo atsisakyti pageidavimų prie Lietuvos priskirti Rytprusių pietvakarines lietuviškas sritis – maždaug 10 tūkstančių kvadratinį kilometrų su 500 tūkstančių gyventojų. Pavyks atgauti tik Klaipėdos kraštą – 8 842 kvadratiniai kilometrai su 141 tūkstančiu gyventojų⁴². Sąjungininkai tam pritarė tik 1923 m., kai būtent E. Galvanauskui vadovaujant Lietuva prisijungė Klaipėdos kraštą autonomijos teisėmis, kaip rodo ir gausėjanti istoriografija⁴³ (sukilimas kaip ir visa Galvanausko vadovaujama sudėtinga 1923 m. operacija nėra šio straipsnio objektas, ją atvirai pradėjo dėstyti pats E. Galvanauskas (priedas Nr. 1).

Išvada viena – Paryžiaus taikos konferencijos metu Rytų Prūsijos lietuvių sujungimo su Lietuvos valstybe, ypač Klaipėdos krašto, jūrų uosto svarbą ir reikšmę Lietuvai E. Galvanauskas gerai žinojo ir suprato ir už tai kovojo. Tai patvirtina ir faktai, kad 1927–1939 m. pats dirbdamas uosto valdyboje, versle rūpinosi krašto ekonomika ir jo integracija į Lietuvos valstybės gyvenimą, būdamas Prekybos instituto rektoriumi rengė kraštui prekybos specialistus. Tačiau, ryžtingai prisijungus Klaipėdą, Lietuvai nepavyko jos integruoti į Lietuvos valstybę, nepasiteisino viltys sustiprinti lietuvių valstybingumą kovojant dėl Vilniaus. Klaipėdos klausimas nuolat kėlė įtampą Lietuvos ir Vokietijos santykiuose, apsunkino bendrus geopolitinius žingsnius su Latvija ir Estija, o iš SSRS nepavyko išgauti oficialiai *de jure* Lietuvos suverenumo Klaipėdoje pripažinimo. Klaipėdos konvencijos signatarės nepadėjo Lietuvai, kai nacių Vokietija ultimatyviai pareikalavo perduoti jai kraštą 1939 m. Tačiau Lietuvos Respublikos dėmesys net ir praradus Klaipėdos kraštą nenuslopo, kaip ir su ten gyvenusiais lietuvininkais. Kitais metais Lietuvą okupavo SSRS. Broliai Galvanauskai tapo politiniais emigrantais, tačiau abu gyvai domėjosi politika, Lietuvos ateitimi ir... Rytprūsiais.

Ernesto Galvanausko pozicija Rytprusių priklausomybės klausimu „šaltojo karo“ metais

Istorikas Algimantas Kasparavičius taikliai pastebėjo, kad 1945 m. Josifas Stalinas radikaliai pakeitė regiono politinį landšaftą, nutraukė lietuvių ir vokiečių kaimynystę, ištrynė Mažosios Lietuvos kultūrinę tapatybę, brutaliai naikindamas ir išstremdamas vokiečių gyventojus į Vokietijos sąjungininkų okupacines zonas, Rytų Prūsiją padalydamas Lenkijai ir SSRS (Klaipėdos kraštą priskiriant Lietuvos SSR administracijai), ir kad ta geopolitinė formulė veikia iki šiol⁴⁴. Brolių Galvanauskų susirašinėjime Rytprusių klausimas iškilo 1949 m., kai pradėjo reikštis iš buvusio Trečiojo reicho rytinių žemių vokiečių persikėlėliai. E. Galvanauskas pastebėjo, kad jie, kaip ir lietuvių perkeltieji asmenys (DP), jaučiasi „išrauti“, tačiau skirtingai nuo lietuvių DP jie vis tiek yra savo tėvynėje, „[...] jiems nepalyginti lengviau „pradėti gyvenimą iš naujo“, surasti „atsparos tašką“. Bet charakteringa ir jų psichologija [...] Ta pati „kryžėivių“ dvasia, tas pats „Drang nach Osten“⁴⁵. O čia dar VLIK'as nutarė nepriimti į nares Mažosios

⁴² Gaigalaitė, A. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, p. 160.

⁴³ Galvanauskas, E. „Kova dėl Klaipėdos“, *Draugas*, 1961, sausio 6–vasario 4; Vareikis, V. „Klaipėdos krašto užėmimas, *Acta historica universitatis klaipedensis*, 1995, t. 4: 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje, p. 35–40; Žalys, V. „Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos 1923 m. ir vietos lietuviams“, *Acta historica universitatis klaipedensis*, t. 4: 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje, 1995, p. 41–50; Gaigalaitė, A. „Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*, Vilnius, 1997, p. 137–159; Gaigalaitė, A. „Ernestas Galvanauskas tarptautiniame Klaipėdos ir Vilniaus problemų sukūryje (1922 09 25–1924 06 10)“, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas, 1999, p. 89–126; A. S. Martišius, A. S. Martišius, M. „Ernestas Galvanauskas – Lietuvos diplomatijos ir politikos istorijoje“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2007, nr. 2 (9), p. 136–145; Laurinavičius, Č. „Klaipėdos prijungimas“, „Derybos dėl suverenumo Klaipėdos krašte“, *Lietuvos istorija*, t. 10, d. 1: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, Vilnius, 2013, p. 149–434 ir kt.

⁴⁴ *Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940 m.* Dokumentų rinkinys, p. 8.

⁴⁵ Laiškas broliui Gediminui Galvai iš Majungos, 1949 m. balandžio 16 d., Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas (VDU LII), f. 64, ap. 7, b. 2, l. 16.

Lietuvos organizacijos. Be to, tarptautiniuose santykiuose Vokietijos klausimas liko vienu iš centrinių, vyko sąjungininkų okupuotos Vokietijos padalijimas į Rytų ir Vakarų. E. Galvanauskas rašė broliui, kad „[...]tarptautinių santykių raida pasistūmėjo į derybų fazę. Turiu galvoj viešas formalias derybas [...]. Diametraliai skirtingi čia partnerių tikslai. Vieni sieks sukurti ir įtraukti į savo tarpą demokratinę Vokietiją. Kiti gi padaryti iš jos Maskvos satelitą – „laisvą“, centralizuotą, komunistinę (bolševikišką) Vokietiją, kaipo tolimesnį (sekantį) avanpostą visai Europai užgrobti“⁴⁶. J. Stalinas griebėsi Vakarų Berlyno blokados, įtampa pasiekė kulminaciją. Išvengus ginkluoto konflikto, 1949 m. gegužę buvo suvienytos trys Vakarų šalių okupacinės zonos. Tose zonose ir paskelbta Vokietijos Federacinė Respublika. 1949 m. gegužės 23 d. Vakarų Vokietijos lyderis Konradas Adenaueris pareiškė, kad gimsta nauja Vokietija. Sovietai reagavo į šiuos įvykius ir 1949 m. spalį jų okupacinėje zonoje oficialiai paskelbta Vokietijos Demokratinė Respublika (Rytų Vokietija).

E. Galvanauskas buvo nusivylęs Europos demokratinių šalių delsimu ginkluotis, ruoštis gintis nuo agresyvios SSRS, nenoru įtraukti Vakarų Vokietiją į savo gynybinius planus: „Ir čia išlenda „europiečių“ egoizmo yla iš maišo: „vokiečiai turi padėti gintis, bet mes jais vadovausime mat jų bijome“. Kodėl? – Nes vokiečiai darbštūs, sugeba susiorganizuoti, puikūs kareiviai, nes jie gali vėl iškilti ir... paimti Europos Führerschaft“⁴⁷ į savo rankas.“⁴⁸ 1951 m. gegužės 14 d. rašė, kad

„nežiūrint visų sunkumų ir savotiškai suprastų interesų priešinimų atrodo, kad antikomunistinis frontas vis labiau išsikristalizuoja, konsoliduojasi, nors tas procesas eina iš lėto“⁴⁹ pastebėdamas, jog augant sovietų imperijai Vakarų Europos demokratijų neryžtingumas ir kelia „totalinio karo pavojų“ ir Europos „tragiško likimo pavojų“, paaiškindamas, kad „Maskvos ekspansijai sulaikyti reikia kariškas U.S.A. bendradarbiavimas ir parama. Kitas būtinas reikalas kurti nedelsiant „Atlanto unijos“ imperiją, ją priešpastatyti Maskvos rytinei imperijai. Nereikia pamiršti, kad jau šiandien tos Maskvos imperijos (pasaulinės) kontūrai ryškėja. 200 mln „rusų“ plius 500 mln kinų = 800 mln – trečdalis pasaulio gyventojų!!! – O Indija su savo 300-320 mln gyventojų vargšų pusbadžių? Ar išsigelbės, išvengs Maskvos „paramos“? Jei Vakarų demokratijos nepagreitins tempo vis stipriau ir stipriau susijungti (ne vien kariškai, bet faktiškai ir ūkiškai), karui dirva bus paruošta ir Europos, ypač Vakarų Europos likimas bus tragiškas“⁵⁰.

Po Antrojo pasaulinio karo sovietų reokupuotos Lietuvos gyventojams ir lietuvių išeivijai viltingai žvelgiant į pasaulio politiką Šaltojo karo tarp komunistinės SSRS ir Vakarų demokratinių valstybių santykių posūkius Lietuvos laisvės kryptimi, lietuvių išeiviai braižė hipotetinius eventualiai vėl nepriklausomos Lietuvos kontūrus ir jos sienas, 1951 m. vasarą Gediminas Galva užklausė brolio, ką šis manytų apie Rytprūsių dalies prijungimo prie Lietuvos galimybę. E. Galvanauskas trumpai atsakė dviem laiškais iš Majungos, Madagaskare, kur apsigyveno 1947 m.:

„Prašai mano nuomonės „dėl galimybių dalį Rytprūsių prie Lietuvos prijungti“. Tai galimybei šiandien sunku numatyti; prisieitų leisti į spėliojimus, hipotezių sritį. Daleidžiant, kad Vokietija nebeatgaus Rytprūsių, galima įsivaizduoti įvairias hipotezes: 1) Rytprūsiai – autonominis vienetas, 2) Rytprūsiai padalinti tarp Lietuvos ir Lenkijos. Pirmuoju atveju mums tepasilieka tik Klaipėdos kraštas (prieškarinės sienos). Antruoju atveju mes turėtumėm gauti Rytprūsių dalį, kurią šiandien turi pasisavinę Sovietai: mūsų siena čia būtų dabartinė Sovietų-Lenkų siena. Planuojant, bet sustabdant propagandas spaudoje, galima remtis šiuo Sovietų sudarytu precedentu, kuris bus lengvai suprantamas USA ir tt.

⁴⁶ Laiškas broliui iš Majungos, 1949 m. gegužės 20 d., VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 2, l. 19.

⁴⁷ Vadovavimą.

⁴⁸ Laiškas broliui iš Majungos, 1951, sausio 7 d., VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 3, l. 7.

⁴⁹ VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 3, l. 10.

⁵⁰ Laiškas broliui iš Majungos, 1951, birželio 30 d., VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 3, l. 11.

Tai sienai pateisinti argumentų surasti būtų tavo uždavinys, ypač pradedant nuo „Adomo ir Ievos“. Čia gali įkinkyti lingvistas, istorikus, ekonomistus, „klaipėdiečius“ etc. Sovietai turi be abejo „susikūrę“ tų argumentų virtinę savo grobimui pateisinti. Įdomu būtų juos gauti.“⁵¹

Kitame laiške iš Madagaskaro, rašytame rugsėjo 2 d., savo svarstymus tuo klausimu E. Galvanauskas papildė:

„Ar racionalu prijungti Rytprūsių dalį su Karalevičiumi?“⁵² Neįmanoma šiandien, kad ir labai ir labai apytiksliai išvesti to racionalumo koeficientą, t.y. santykį tarp naudos ir rizikos, nes neįmanoma kad ir apytiksliai numatyti tarptautinių santykių raidos sudarytą padėtį šiame Europos kampe, igalimančią tokį prijungimą ir tų santykių (po prisijungimo) tolimesnės raidos perspektyvas. Nustatant šiandien tą koeficientą prisieitų operuoti labai abejotinos rūšies bei vertės hipotezėmis.

Rytprūsių dalies prijungimo klausimas, mano nuomone (be argumentacijos) šiandien yra sekantis:

1 – Klaipėdos kraštas yra gyvybinis Lietuvos reikalas ir čia negali būti jokių kompromisų.

2 – Rytprūsių dalies prijungimas be Karalevičiaus beprasmiškas (visai neracionalus).

3 – Rytprūsių dalies prijungimas su Karalevičium nėra gyvybinis Lietuvos reikalas, bet jis Lietuvai svarbus (geografinė padėtis), todėl vertas tam tikros rizikos. Karalevičiaus uosto geografinis [plotas] apima pietinę Lietuvos dalį: Suvalkiją, Alytų, Varėną, nekalbant jau apie Gardiną, Balstogę etc ir likusiąją Rytprūsių dalį (interesų susikryžavimas su kaimynais).

4 – Prijungtos teritorijos su Karalevičiumi atstatymo, išlaikymo, tam reikalingų resursų ir specialistų etc klausimai palyginti antraeiliai. Jie neturėtų figūruoti nei dienotvarkėje svarstant šiandien tą teritorinį klausimą (neaktualūs).

5 – Kaip minėjau, šiandien neįmanoma nustatyti (konkretizuoti) rizikos laipsnį, susijusį su tuo prijungimu. Ne tik tos rizikos laipsnis, bet ir išviso tokio prijungimo galimybė pareina ir pareis ateityje nuo jėgų pusiausvyros ir santykių tarp Vokietijos, Rusijos ir Lenkijos, o ypač tarp Vokietijos ir Rusijos. Praeityje net Lietuvos (ir Lenkijos) likimas priklausė ypač nuo tų dviejų valstybių santykių (plius buv. Austrijos – Vengrijos). Tų valstybių ekspansija, tos ekspansijos jėgas tuomet kontrbalansavo ypač Didž. Britanija ir Francūzija. Europa „viešpatavo pasaulyje“. Taip buvo. Pasaulinių santykių svorio centras iš Europos persikėlė į Vašingtoną. Taigi Europos naujo politinio žemėlapių projektas, ir to projekto įkūnijimas daug pareis nuo USA nusistatymo. Šį faktą reikia turėti (taipogi) galvoj, analizuojant šiandien Lietuvos rizikos laipsnį, išplaukiantį iš eventalaus Rytprūsių dalies su Karalevičiumi prijungimo. Kaip matai tos rizikos klausimas yra labai sudėtingas ir šiandien neįmanoma jį „konkretizuoti“.“⁵³

Taigi Galvanauskas laikėsi Versalio sutarties nuostatų, remdamasis savo istorine patirtimi prioritetu laikė Klaipėdos išlaikymą Lietuvos valstybėje, kitų lietuvių gyvenamų žemių Rytų Prūsijoje prijungimo svarbos nesureikšmindamas, juoba kad tai priklausė nuo tarptautinės konsteliacijos, didžiųjų valstybių nusistatymo, Lietuvos galimybių ir eventualios rizikos laipsnio. Tačiau šį kartą Rytprūsių likimas priklausys ne nuo Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos, o daugiausia nuo JAV, į kurią persikėlė pasaulio politikos centras. Šie E. Galvanausko išsakyti vertinimai verti ne tik istorikų, bet ir politologų, geopolitikų dėmesio, galų gale tai lietuvių politinio emigranto (tremtinio) to meto geopolitinės galvosenos pavyzdys.

1947–1963 m. gyvendamas Madagaskare, E. Galvanauskas turėjo pelnyti duoną sau ir žmonai, pamažu svetimame krašte įsitvirtinęs kaip verslininkas, buhalterių kursų dėstytojas, artėjant jo jubiliejnėms

⁵¹ Laiškas broliui 1951 08 12 d. iš Majungos, VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 3, l. 1. 2

⁵² Karaliaučiumi.

⁵³ Laiškas broliui Gediminui iš Majungos 1951 09 02 d., VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 3, l. 13.

sukaktims, nebeatsigynė draugų ir lietuviškų laikraščių „Keleivio“ (Bostonas), „Draugo“ (Chicago), „Tėviškės žiburių“ (Toronto) redaktorių J. Sondos, A. Šapokos, P. Gaidos ir kitų asmenų prašymų parašyti atsiminimus apie savo politinę veiklą. Atsisakinėjo, kol visai nelauktai iškilo Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos istorijos klausimai – 1952 m. spalio 18 d. „Draugo“ puslapiuose rašytojas, literatas Mykolas Vaitkus, paskelbė straipsnį, skirtą V. Krėvės-Mickevičiaus 70-mečiui. Be kita ko, viename skyrelyje buvo „Krėvė su revolveriu prieš ministrą“ pasakojamas praeities epizodas, kaip patriotas V. Krėvė, tuometio žvalgybos viršininko M. Lipčiaus žodžiais, sumanęs Klaipėdos prisijungimą prie Lietuvos, sulaukė ministro opozicijos: „Labai priešingas tam buvęs užsienio reikalų ministeris (bene Galvanauskas) mat, diplomatai viską geriau nusimano už paprastus mirtinguosius: ką pasakysianti Prancūzija? Juk tai reikėtų provokuoti ją į karą!! Juk ji mus atiduosianti Lenkijai ir pan.! Krėvė nebeišturėjęs: išsitraukęs revolverį, šokęs prie ministro, grasindamas ir bene išdaviku vadindamas. Vos-ne-vos juodu išskyrę kiti (Lipčius visa tai regėjęs ir girdėjęs). Po nemaža metų bene pas Jakštą⁵⁴ klausiau Krėvę, ar visa tai tiesa, jis pasakė, kad tiesa⁵⁵“, – rašė M. Vaitkus.

Buvęs Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos vadovas E. Galvanauskas pasipiktino pasėtomis abejonėmis dėl jo siekių ir norų prisijungti Klaipėdą ir laiške broliui Gediminui ironizavo: „Kitaip tariant („Libretto):

„Ministrų kabinetas svarsto klausimą paimti Klaipėdą. Labai tam priešingas užsienio reikalų ministras. Tame posėdyje dalyvauja ir „paprastas mirtingasis“ pašalietis. Jis nebeiškenčia, išsitraukia revolverį, šoka prie užsienio reikalų ministro, grasina, išvadina jį išdaviku. Vos ne vos juodu beišskiria dalyvavusieji posėdyje ministrai. Paprastas mirtingasis laimi sunkią kovą, priversdamas užsienio reikalų ministrą pakeisti savo nusistatymą. Ministrų kabinetas kapituliuoja ir vienbalsiai nutaria bandyti imti Klaipėdą.“

E. Galvanauskas įtūžo dėl akivaizdžios netiesos, nes apskritai Lietuvos ministrų kabineto posėdžiuose negalėjo dalyvauti ir nedalyvavo joks paprastas mirtingasis. „Tokio atvejo nėra buvę, juoba su revolveriu rankoje įtikinėjant. Nesu sutikęs ir tokio karšto temperamento žmogaus.“ Primetė neemocingo, itin sauso atsakymo redaktoriui tekstą:

„Versalio sutartyje suformuluoti motyvai, kuriais Klaipėdos kraštas atskirtas nuo Vokietijos ir numatyta jį perleisti Lietuvai, bet palikta maža Lietuvai pavojinga „spraga“, per kurią Lenkija būtų įgalinta įkelti savo koją į Klaipėdos uostą („ūkiškais sumetimais“). Versalio taikos sutarties vykdymas buvo patikėtas Ambasadorių konferencijai (big four) Paryžiuje. 1922 m. gale gavau mūsų atstovo Liubič-Milašiaus⁵⁶ pranešimą, kad ambasadorių konferencija⁵⁷, Lenkijos spaudžiama per Prancūziją nusistatė suteikti Lenkijai ypatingų teisių Klaipėdos uoste. Prancūzija palaikė ir rėmė Lenkiją tais laikais savo saugumo patikrinimo⁵⁸ sumetimais. Lenkija, galimai didelė ir gerai apginkluota, buvo jai reikalinga kaip sąjungininkė prieš Vokietiją vieton karo ir revoliucijos parbloškotos Rusijos. Tik ką atgavusi savo laisvę Lenkija nedelsdama pasirinko teritorinės ekspansijos (svetimų žemių grobimo), didelės Lenkijos istorinėse ribose atstatymo politiką. Ambasadorių konferencijos

⁵⁴ Aleksandras Dambrauskas (Adomas Jakštas) (1860–1938 m. Kaune), kunigas, visuomenės veikėjas, rašytojas, literatūros tyrinėtojas, filosofas. 1922 m. – Lietuvos universiteto garbės profesorius.

⁵⁵ Vaitkus, M. „Vincui Krėvei 70-mečiui“, *Draugas*, 1952 10 18 (kultūrinis priedas), p. 1–8.

⁵⁶ Oscar Vladislas de Lubicz-Milosz (*Oskaras Milašius*; lenk.: *Oskar Władysław Miłosz herbu Lubicz*) (1877–1939) – prancūziškai rašęs lietuvių poetas, dramaturgas, novelistas, eseistas. Nuo 1919 m. dirbo su E. Galvanausku Lietuvių informacijos biure, oficialiai ėjo Lietuvos pasiuntinybėje *Chargé d’Affaires* pareigas.

⁵⁷ Ambasadorių konferencija – neformalus susitikimų formatas, kurį Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija sukūrė 1919–1920 metų sandūroje kaip instituciją Paryžiaus taikos konferencijoje veikusių pagrindinių valstybių pozicijoms suderinti. Ji, nebūdama Tautų Sąjungos institucija, turėjo savo Generalinį sekretoriatą, savarankiškai derėjosi su vyriausybėmis, sudarinėjo susitarimus, specialius komitetus, siuntė į Europos konfliktų vietas savo misijas. Net ir susikūrus Tautų Sąjungai Ambasadorių konferencija išlaikė savo galias ir tapo Versalio taikos priežiūros institucija, kuri veikė greitai, reaguodama į aktualijas.

⁵⁸ Užtikrinimo.

nusistatymas suteikti Lenkijai išimtinių teisių Klaipėdos uoste įgalino Lenkiją apsupti Nepriklausomą Lietuvą, paimti ją į reples (Vilnius-Klaipėda) ir ilgainiui inkorporuoti ją į „Didelę Lenkiją“. Lietuvos supančiojimas būtų palengvinęs jai paimti savo globon Latviją ir eventualiai Estiją.

Tokia buvo mano kaipo Ministro pirmininko ir Užsienio reikalų ministro buvusios tuomet padėties diagnozė ir prognozė. „Nepriklausomai Lietuvai beliko vienintelis „argumentas“ savo gyvybinėms teisėms ginti: Ultima ratio, jėga. Ministras pirmininkas ir užs. reikalų ministras pavartojo tą „argumentą“ sukilimo formoje“.

„Tik pabrėšiu, kad šis Lietuvos žygis yra netiesioginė pasekmė (išdava) anų laikų Lenkijos trumparegės politikos, siaurai suprasto tautinio egoizmo ir savo valstybės gyvybinių interesų“, – rašė E. Galvanauskas⁵⁹.

„Draugo“ redakcija paskelbė šį kandų E. Galvanausko atsakymą⁶⁰ ir rašytojas kun. M. Vaitkus atsiprašė E. Galvanausko už paskelbtas neteisingas žinias. E. Galvanauskas jiems atleido, jo santykiai su M. Vaitkumi liko draugiški. JAV gyvenęs V. Krėvė nereagavo (mirė 1954 m.). Tačiau ši istorija paskatino E. Galvanauską parašyti savo atsiminimus, papasakoti savo versiją apie 1923 m. Klaipėdos įvykius.

Išvados

Paryžiaus taikos konferencijoje sąjungininkams neatskyrus nuo Vokietijos Rytų Prūsijos lietuvių gyvenamų žemių iki Priegliaus upės, o tik Klaipėdos kraštą, E. Galvanauskas ir veikė būtent to krašto prisijungimo prie Lietuvos labui. Sąjungininkams delsiant Klaipėdos krašto perdavimą Lietuvai, E. Galvanauskui slapta vadovavo visiems pasirengimams užimti jėga Klaipėdos kraštą, nes negalima buvo leisti Lietuvos Vyriausybės apkaltinti krašto aneksijos karine jėga. Tik 1959 m. E. Galvanauskas ėmėsi rašyti prisiminimus kun. Mykolo Krupavičiaus prašymu, rašė juos su pertraukomis apie pusmetį⁶¹. Jame E. Galvanauskas pirmą kartą, nutraukdamas savo paties įvestą draudimą, atskleidė Lietuvos Vyriausybės vaidmenį sukilime, nebevaizdavo 1923 m. įvykių kaip vietinių gyventojų sukilimo, todėl jo dalį, kaip priedą Nr. 1, pirmą kartą publikuojame. Rašinį M. Krupavičiui, pavadinęs „Klaipėdos krašto „atvadavimas“, pasiuntė kaip privačią informaciją ir toliau tebemanydamas, kad „jie neskelbtini, viešai neinterpretuoti. Jie konfidencialūs“⁶². Priede publikuojama ilgesnė dokumento ištrauka liudija, kad E. Galvanauskas gerai žinojo Lenkijos ir Vokietijos pozicijas dar nuo Paryžiaus taikos konferencijos laikų, Rytprūsių lietuvių aktyvistų pareiškimus vienybės su Lietuva labui, kaip jis pats rengė palankų operacijai tarptautinį užnugarį, tardamasis su Vokietijos ir Sovietų Rusijos pareigūnais. Pasak jo paties, 1922 m. jam tetrūko žinių tik apie padėtį pačiame krašte: „Tuomet Klaipėdos Krašto arčiau nepažinojau. Mano turimos žinios apie jį buvo labai paviršutinės, bendro pobūdžio“ (žr. priedą Nr. 1). Šią žinių properšą E. Galvanauskas greitai užpildė, prieš operaciją Klaipėdoje pasiuntęs surinkti žinių žvalgybininkus M. Lipčių, J. Polovinską-Budrį apie kraštą ir jo gyventojų nuotaikas.

Dar keliuose laiškuose broliui Galvanauskas rašinį M. Krupavičiui papildė atsiminimais apie kariškių parinkimo Klaipėdos operacijai peripetijas, kodėl dalis kariškių neprisidėjo prie žygio į Klaipėdą, pristatė vietinius klaipėdiečius: Jokūbą Stiklorių⁶³, Erdmoną Simonaitį, su kuriais geriau susipažino tik

⁵⁹ E. Galvanausko 1952 12 19 d. laiškas broliui, VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 3, l. 29–30.

⁶⁰ Galvanauskas, E. „Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos klausimu“, *Draugas*, 1953 01 07, p. 7.

⁶¹ Laiškas broliui Gediminui iš Majungos 1960 10 21 d., VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 6, l. 12.

⁶² Laiškas broliui Gediminui iš Majungos 1960 11 20, VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 6, l. 18–29.

⁶³ Stiklorius Jokūbas (1871–1942 m. Tilžė), Rytų Prūsijos visuomenės ir kultūros veikėjas. Spaustuvininkas. 1890 m. su kitais įsteigė lietuvišką draugiją *Rambynas*, su kitais leido laikraštį *Prūsų Lietuvos savaitraštis* (1913–1914). 1916 m. Kaune redagavo Vokietijos okupacinės valdžios laikraštį *Dabartis*. 1918 m. baigęs karinę tarnybą 1920 m. apsigyveno Klaipėdoje, 1920–1923 m. redagavo laikraštį *Prūsų lietuvių balsas*, dalyvavo Prūsų lietuvininkų susivienijimo veikloje. Mažosios Lietuvos tautinės tarybos (1918 11–1924) sekretorius.

gyvendamas Klaipėdoje, kurie *daugeliu atvejų skiriasi nuo didžialietuvių savo būdu, tikyba – vokiška, materiale civilizacija, vokiška kultūra. Man rodos, tai praktiški idealistai*, teigiamai apibūdino Joną Polovinską-Budrį⁶⁴, detaliau išdėstė Prancūzijos poziciją Klaipėdos įvykių metu ir jos nenorą komplikuoti padėtį panaudojant karinę jėgą, konflikte remtis Tautų Sąjunga: *iš viso Klaipėdos krašto reikalas aljantams buvo smulkmena. Tik Francūzija turėjo netiesioginį, bet labai antraielį interesą savo saugumo požiūriu prieš Vokietiją ir jos todėl palankus nusiteikimas suteikti Lenkijai ypatingų teisių Klaipėdos uoste buvo logiškas, suprantamas*⁶⁵. Visą gautą iš brolio Ernesto medžiagą Gediminas Galva, papildęs įvadu ir istoriniais faktais, parengė kaip E. Galvanausko atsiminimus ir paskelbė 1960 m. pradžioje Čikagos dienraščio „Draugas“ puslapiuose⁶⁶.

Baigiant reikia pažymėti, kad ryžtinga diplomatinė, propagandinė ir karinė akcija 1923 m., kuriai vadovavo E. Galvanauskas, leido Lietuvai su menkais materialiais ir kariniais resursais pasiekti didelę pergalę ir užimti Klaipėdą ir nedidelį jos kraštą. Po ilgų ir sunkių derybų pasirašyta Klaipėdos konvencija, sąjungininkai pripažino kraštą Lietuvai, tačiau užtikrino jam plačią autonomiją. Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos – tai ne tik sėkmingiausias, drąsiausias žingsnis Lietuvos užsienio politikoje XX a., bet kartu tai vienas svarbiausių Lietuvos geopolitinių laimėjimų XX a., turėjęs ypatingos reikšmės Lietuvos valstybės raidai, įsigyjant jūrų uostą Baltijos jūroje. Ši pergalė prilygintina stebuklui. 1923 m. sausio įvykiai – tai drąsių, politiškai atsakingų asmenų sumanytos, kelerius metus nuosekliai ruoštos ir ryžtingais veiksmais įvykdytos politikos rezultatas. Kartu tai ir puikus jų gebėjimo pasinaudoti palankia tarptautine konjunktūra įrodymas, sukurtas Lietuvos suverenumo Klaipėdos uoste istorinis precedentas.

E. Galvanausko nuo Paryžiaus taikos konferencijos laikų sukauptos žinios apie Rytų Prūsijos lietuvių buvo svarbios parengiant visą prisijungimo operaciją, užtikrinant saugų diplomatinį užnugarį, o vėliau ypač pravertė derybose dėl Klaipėdos konvencijos. Nepaisant okupacijų, iki pat savo gyvenimo saulėlydžio E. Galvanauskas Klaipėdos priklausomybės Lietuvai klausimu liko nuoseklus nuo tada, kai kraštas Versalio sutartimi buvo atskirtas nuo Vokietijos 1919 m. birželį. Kitų Rytų Prūsijos lietuvių gyvenamų teritorijų priskyrimo Lietuvai klausimai nebebuvo keliami. E. Galvanausko pozicija Klaipėdos krašto atžvilgiu 1951 ir 1960 m. iš esmės liko nepakitusi: „Klaipėdos kraštas yra gyvybinis Lietuvos reikalas ir čia negali būti jokių kompromisų.“

⁶⁴ Budrys Jonas (iki 1922 m. Jonas Polovinskas (1889–1964 m. Niujorke). 1921 m. liepos 21 d. paskirtas Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus Kontržvalgų dalies viršininku. E. Galvanausko pavedimu 1922 m. pasiųstas į Klaipėdos kraštą tyrė vietinių gyventojų nuotaikas. Paskirtas Klaipėdos sukilimo kariniu vadu ir Budrio pavarde vadovavo Kaune suformuotai Ypatingosios paskirties rinktinei, 1923 m. sausio pradžioje įžengusiai į Klaipėdos kraštą. Sausio 16 d. generalinio štabo įsakymu iš vietinių Klaipėdos krašto gyventojų kūrė Klaipėdos krašto armiją.

⁶⁵ Laiškas broliui Gediminui iš Majungos 1960 11 20 d., VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 6, l. 18–29.

⁶⁶ Galvanauskas, E. „Kova dėl Klaipėdos“, *Draugas*, 1961 01 06–02 04; tas pats perspausdintas tekstas: *Baltija* (almanachas), parengė Matas Velička, Vilnius, 1989, p. 12–37.

Priedas Nr. 1

Ištrauka iš Ernesto Galvanausko 1960 m. birželio rašinio „Klaipėdos krašto „atvadavimas“ M. Krupavičiui

E. Galvanauskas

B. P. 225. Majunga, VI– 1960
MajungaKn. M. Krupavičiui
1411 So-48 Sisero Ct. CICERO 30, Ill[inois].KLAIPĖDOS KRAŠTO „ATVADAVIMAS“.

Klaipėdos „krašto atvadavimas“, tikriau tariant to krašto atskyrimas nuo Vokietijos ir jo inkorporavimas į Lietuvos Valstybės ribas, yra ankštai susijęs su Lietuvos Valstybės atkūrimo raida, ypač su jos sienų (rubežių) pravedimu ir tarptautinio suverenumo pripažinimu.

Todėl reikia turėti galvoj anų laikų tarptautinę padėtį, kuri įgalino lietuvių tautą ir kitas pavergtas tautas atgauti laisvę ir atstatyti savo valstybę. Reikia prisiminti sąlygas, kuriose Lietuvos Vyriausybei prisiėjo rungtis, vairuoti savo užsienio politiką.

1914–1918 m. karas

Tas karas išardė Europos pusiausvyrą, pakirto jos gyvybinę energiją. Europa nustojo pasaulinio „leadership“⁶⁷, pasaulinės hegemonijos, „autoriteto“. Tarptautinių jėgų svorio centras iš „išsisėmusios“ Europos persikėlė į USA.

Jau karo metu Rusijos carų imperija pakriko. Kilo revoliucija, Habsburgų imperija subyrėjo. Kaizeriška Vokietija kariškai parblokšta, bet jos teritorija išliko karo mūšių visai nepaliesta.

Rusijos, Vokietijos ir Austrijos pavergtoms tautoms atsiskleidė galimybė sukurti bei atkurti savo tautinį ir tarptautinį suverenumą.

Taikos Konferencija Paryžiuje

Vyriausis tos Konferencijos uždavinys buvo sukurti, sudaryti karo išardytos Europos pusiausvyrą, kuri patikrintų jos taiką ir saugumą, užkirsti bent Europoj karui kelią ateityje.

Nesaugiausioj padėtyj pasijuto „karą laimėjusi“, daugiausiai išsisėmusi, daugiausiai nukentėjusi (gyvybėmis ir gerybėmis) Prancūzija, ant kurios žemės įvyko žiauriausi mūšiai. Be to ji nustojo savo tradicinio sąjungininko, Rusijos, kurios ateities keliai, komunistams-bolševikams paėmus valdžią, buvo labai „migloti“. Gi „karą pralaimėjusios“ Vokietijos teritorija, miestai, pramonė išliko karo mūšių nepaliesti. Be to 60–70 milijonų darbšti, tvarkinga, disciplinuota tauta, sukūrusi didžiausią Europoj pramonę.

Saugumui patikrinti: Versalio „diktatas“, reparacijų našta, ginklavimo kontrolė ir kariškas „įžabojimas“, Vokietijos teritorijos „apkarpymas“, Vokietijos sąjungininko, Habsburgų imperijos „išparceliavimas“, sudarant naują Europos politinį žemėlapi.

Francūzijos pastangos nudaryti prieš Vokietiją „cordon sanitaire“⁶⁸ iš Lenkijos, Čekoslovakijos etc. „ersatz“, vieton nuėjusios savo keliais Sovietų Rusijos. Iš to ir seka Lietuvai pavojinga Francūzijos „palaima“ Lenkijos teritorijaliai ekspansijai.

LIETUVOS DELEGACIJA TAIKOS KONFERENCIJAI PARYŽIUJE.

– Serbiją užėmus austro vengrų kariuomenei, atvykau iš Belgrado (per Albaniją) Paryžiun (1916 m.), kur gavau inžinieriaus vietą C-nie Thomson Houston.

⁶⁷ Lyderystės.⁶⁸ Sanitarinį kordoną.

– Aljantams pasirašius su Vokietija paliaubų sutartį (11-XI-1918), pradėjo plaukti Paryžium įvairių kraštų delegacijos taikos konferencijai, laikraščių korespondentai etc.

– Dar prieš Lietuvos Delegacijos atvykimą susipažinau su Liubicz-Milosz (Milašius), su kun. Vili-mu-Vilimavičium, atvykusi iš Lietuvos, ir su Mastausku (iš USA). Sudarėme kuklų „Informacijos biurą“

GABRYS-PARŠAITIS. – Būdamas emigracijoje su juo susirašinėjau. Karui kilus iš Paryžiaus jis persi-kėlė į Šveicariją, kur ir gyveno karo metu, bijodamas būti paimtas kariuomenėn. Karui pasibaigus atvyko Paryžium, čia atnaujino savo senas pažintis (Pelissier⁶⁹, Franklin-Bouillon⁷⁰, etc.).

Paryžiuje jis pradėjo veikti atskirai, savo paties iniciatyva ir atsakomybe, išvystydamas propagandą už Lietuvos Valstybės atstatymą plačiausiose etnografinėse ribose, su Rytprūsiais imtinai. Vėliau prie jo prisidėjo iš Lietuvos atvažiavęs kn. Alšauskas⁷¹ (Lietuvos delegacijos narys).

Pas mane užsiliko įspūdis, kad [Juozas] Gabrys žiūrėjo į laukiamą atvykstant Lietuvos Delegaciją kritiškai, pesimistiniai ir save skaitė tinkamesniu Lietuvos atstovu Taikos konferencijos metu. Kaip ten bebūtų, Gabrio pastangomis Paryžiaus spaudoj (ypač „Le Temps“) tilpo Lietuvai palankūs įžanginiai straipsniai. Jo nuopelnas, kad Francūzija pasiuntė karišką misiją [į Lietuvą] su pulkininku Reboul⁷² priešakyj.

Gabrys daugiausiai pasitarnavo Lietuvai Konferencijos metu, išgarsinęs mažai težinomos, užmirš-tos Lietuvos vardą, išleisdamas EUROPOS ETNOGRAFINĮ ŽEMLAPĮ⁷³, kuriame parodė, atvaizdavo ir Rytprusių lietuvišką kilmę. Gabrio išleistas Europos etnografinis žemlapys Taikos konferencijos motu padarė tikrą sensaciją, „staigmeną“, galima sakyti „atidengė“ etnografinę Europą, kaip Kolumbas Ameri-ką. Tas žemlapys plačiai pasklido Konferencijos metu. Juo apsirūpino delegacijos, laikraščių redakcijos, žurnalistai, politikai etc. Tuo būdu, dar prieš Lietuvos Delegacijos atvykimą Gabrys iškėlė Rytprusių klausimą, Rytprusių lietuvišką kilmę.

– LIETUVOS DELEGACIJOS DALYVIAI pasiekė Paryžių įvairiais keliais, suvažiavo ne vienu ir tuo pačiu laiku. Pirmučiausia atvyko kn. Alšauskas su Semaško ir Rozenbaumu. Paskučiausia – prof. A. Vol-demaras. Delegacijos sąstatas:

- prof. A. Voldemaras – Delegacijos Pirmininkas; – T. Naruševičius; – M. Yčas
- P. Klimas; – Kn. Alšauskas; – Semaško (baltgudys); – Rozenbaumas (žydas)
- E. Galvanauskas.

Klaipėdiečio (prūsų lietuvių) Delegacijos sąstate nebuvo. Vėliau, vieton pasišalinusio Kn. Alšausko atvyko Kn. Bielskus.

Neliesiu čia Delegacijos, jos dalyvių bei sąstato charakteristikos.

– Lietuvos Delegacijos politinės bei diplomatinės veiklos sąlygos Taikos Konferencijos metu buvo nepaprastai, išimtinai sunkios palyginti su kitų kraštų delegacijomis.

Buvusi ilgus amžius paverpta, jau užmiršta, maža, dar tik iš „numirusių“ besikelianti, silpna Lietuva buvo Aljantams (ir ne vien aljantams) politiniai „neįdomi jų akyse – „*quantite negligeable*“⁷⁴.

Lietuvos Delegacija turėjo imtis propagandos bei informacijos darbo. Deja, spauda, ypač didžioji, buvo turtingesnių delegacijų „užangažuota“, jai neprieinama, „neįkandama“.

Be to, visur, ant kiekvieno žingsnio, jai prisidėjo susidurti, rungtis su Lietuvai priešinga, agresyvia Len-kų Delegacijos politine bei diplomatine akcija. Lenkijos tikslas buvo inkorporuoti Lietuvą į atsikurian-čios Lenkijos valstybės ribas, sudaryti „*Wielke mocarstwo*“⁷⁵ ne vien Lietuvos, bet ir kitų savo kaimynų

⁶⁹ Jean Pelissier, žurnalistas, palaikęs karo metais J. Gabrio sumanytos Europos pavergtųjų tautų organizacijos idėją.

⁷⁰ Henri Franklin-Bouillon, Prancūzijos senatorius.

⁷¹ Kun. Konstantinas Olšauskas.

⁷² Reboul Celestin Alexandre (Rebulis Celestinas, 1882–1954)) – prancūzų kariškis, diplomatas. 1918 m. tarnavo Prancūzijos 33-io-sios divizijos štabe, per asmeninius ryšius supažindintas su J. Gabriu. Po pokalbio su juo 1919 m. vasarį kreipėsi į Prancūzijos karo ministrą, išdėstydamas misijos į Lietuvą idėją. Buvo paskirtas tai misijai vadovauti ir kovo mėn. su ja atvyko į Kauną.

⁷³ *Carte Ethnographique de l'Europe*, Juozo Gabrio išleistas 1919 m. pradžioje.

⁷⁴ *Quantité négligeable* (pranc.) – nykstamasis dydis; dalykas, su kuriuo galima nesiskaityti.

⁷⁵ Didžioji galybė (lenk.).

sąskaiton. Francūzija, savo saugumo patikrinimo sumetimais, pertvarkant Europos politinį žemlapį, „laimino“ Lenkijos teritorijalės ekspansijos politiką. Lietuvos delegacija greit pajuto, kad atsikuriančiai Lietuvos Valstybei Francūzijos ypatingo palankumo nėra ko tikėtis.

Kadangi atgimstančios Lietuvos Valstybės tarptautinis suverenumas (*de jure*) dar nebuvo pripažintas, Lietuvos Delegacija nebuvo įsileista į Taikos Konferencijos posėdžius; Ji turėjo veikti už konferencijos durų, reikšti, aiškinti savo reikalavimus, apsilankydama pas Taikos konferencijos Pirmininką G. Clemenceau, Delegacijų Pirmininkus, „įtakingus“ narius, patarėjus; specus etc.

Be Lietuvos Delegacijos patiektų duomenų, Taikos Konferencijos dalyviai informacijos apie Lietuvą, jos istoriją, lietuvių tautą, buvo labai paviršutiniškos, daugiausiai klaidingos, arba jų visai neturėjo. Lenkijos gi Delegacija platino apie Lietuvą klaidingas informacijas, net šmeižtus:

– Iš mažos saujelės sudaryta karo metu taip vadinama „Valstybės Taryba“ ir jos pastatyta taip vadinama „Lietuvos Vyriausybė“ esanti vokiečių Reicho padaras, jos kontroliuojamas ir finansuojamas, vokiečių ginklais aprūpintas. Taigi Lietuvos delegacija esanti vokiečių agentūra.

Deja, Steigiamasis Seimas dar nebuvo išrinktas, net jo rinkimų įstatymas dar nebuvo paskelbtas.

Neliesiu čia Lietuvos Delegacijos atlikto darbo ir jo išdavų. Taikos konferencijos metu, Lietuvos Delegacijos kad ir silpnas balsas nepasiliko be atgarsio, be konkrečių išdavų.

Lietuvos sienu klausimu su Vokietija, Liet[uvos]. delegacija reikalavo priskirti Lietuvai visą Rytprūsių dalį, apgyventą lietuvių (prūsų). Aljantai, nors tik ir dalinai, vis tik tą reikalavimą patenkinio, atskirdami „Klaipėdos Kraštą“ su Klaipėdos miestu (uostu) Lietuvos naudai. Klaipėdos kraštą atskyrė nuo Vokietijos, motyvuodami, kad jo gyventojų daugumą sudaro lietuviai. Klaipėdos gi miestą, kad ir vokišką, atskyrė ūkiškais sumetimais, kaipo vienintelį išėjimą Lietuvai į Baltijos jūrą per Klaipėdos uostą.

Atskirdami Klaipėdos miestą su jos uostu Lietuvos naudai, aljantai rado reikalingu suteikti ir Lenkijai ypatingų teisių Klaipėdos uoste, nes Klaipėdos uosto užnugario dalį sudarančios ir Lenkijos sritys, žemės. Mat Lenkijai pavyko įtikinti Versalio sutarties autorius kad jos užgrobtą tuomet Pietinę Lietuvos dalis esanti lenkiška žemė.

Numatydami suteikti ypatingų teisių Klaipėdos uoste, aljantai nerado reikalingu atsiklausti Lietuvos Delegacijos nuomonės, nors Klaipėdos miestas su savo uostu buvo nuo Vokietijos atskirtas Lietuvos vardan.

Suteikti Lenkijai Klaipėdos uoste ypatingų teisių reiškė ją įgalinti įvesti Lietuvon per Klaipėdos uostą „lenkišką Trojos arklį“.

Tvirtinti, kad į Klaipėdos uosto užnugarį įeinančios ir Lenkų žemės, reiškė laiminti (sąmoningai ar nesąmoningai) jos teritorialės ekspansijos politiką Lietuvos sąskaita, užgrobimą Lietuvos žemių su jos istorine sostine, Vilnium.

Susilaikydami pripažinti atsikuriančios Lietuvos valstybės suverenumą (*de jure*), aljantai neperleido Lietuvai Klaipėdos Krašto tuojau po Versalio sutarties įsigaliojimo. Aljantai (ir ne vien aljantai) tuomet dar labai dvejojo dėl atsikuriančios Lietuvos valstybės *vitalite*, *vitality*.⁷⁶

Ir iš tikro, atsikurianti Lietuvos valstybė tuomet (1919 m.) buvo dar labai silpna, kūrimosi fazės pradžioj. Buvo sudaryti dar tik laikini Valstybės centriniai (vyriausi) organai. Tautos, krašto suvereno, dar nebuvo atsiklausta, Valstybės administracijos aparatas buvo dar tik užuomazgoj, organizavimosi stadijoj.

Laikinosios vyriausybės veiklos sąlygos buvo labai sunkios, Krašto ūkis buvo karo pakirstas, vokiečių okupacijos (Ober-Ost) nualintas, išsemtas, „iščiulptas“. Gyventojų santaupos Rusijos rubliais žlugo, sutirpo. Pagreitintu tempu tirpo ir okupacijos metu įvestas Oberosto pinigai. Prekyba gi buvo tuomet teįmanoma tik su Vokietija. Valstybės finansinė padėtis buvo kritiška. Gauta iš Vokietijos 100 milijonų markių „paskola“ greit „sutirpo“. Valstybes išdas buvo tuščias, o Finansų Ministerijos aparatas buvo dar tik užuomazgoj.

⁷⁶ Gyvybingumas. A. E. past.

Be to buvo didelis trūkumas reikalingų tinkamų, prityrusių darbininkų visose Valstybės kūrybos ir veiklos srityse. Nesant „degtų plytų“ prisiėjo panaudoti ir „molį“. Neužtenkant suaugusių „arklių“ prisiėjo imti darban ir „dveigius“.

Valstybės sienos su kaimynais dar nebuvo pravestos, sutartos. Krašto šiaurėj plėšikavo bermontininkai. Iš rytų veržėsi bolševikų ginkluotos bandos. Pietinė Lietuvos žemių dalis su Vilnium užimta lenkų. Lenkai veržėsi toliau, į vakarus (į Kaišiadorių ir Alytaus apskrčius).

Lietuvos kariuomenė buvo maža, silpnai aprūpinta, menkai apginkluota.

Lietuvos Vyriausybė kreipėsi į Aljantus, kad jie paveiktų Lenkijos vyriausybę sustabdyti invaziją į Lietuvos žemes ir, kad būtų pravesta provizorinė demarkacijos linija tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių. Aljantai nutarė per savo karines misijas (Kaune) atžymėti Demarkacijos liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių. Be to Aljantai pareiškė, patvirtino savo valią, nustatant valstybių ribas, nekreipsią jokio dėmesio į karinius laimėjimus, pasiektus nebojant jų taikomųjų pastangų. Lenkija kliudė kariuomenių fronto stabilizaciją, laužydama atžymėtą demarkacijos liniją, bet frontas visgi stabilizavosi, nes Lenkija buvo priversta susilaikyti nuo viešos agresijos, atviros tolimesnės invazijos į Lietuvą, rišti kylančius „nesusipratimus“ ant demarkacijos linijos derybų keliu.

Tai buvo labai svarbus Laikinosios Lietuvos Vyriausybės laimėjimas, būtent laimėjimas laiko, kurs ją įgalino sustiprinti atsikuriančios Lietuvos Valstybės vidaus ir tarptautinę padėtį, ypač ginčams persikėlus iš „Kalvarijos“⁷⁷ į „Genevą“, Tautų Sąjungą, į viešą tarptautinę areną (plotmę).

Čia reikia dar priminti ir tuometinių Lietuvos ir Lenkijos santykių raidą su Sovietų Rusija.

Lietuva formaliai neinsivėlė į karą su Sovietų Rusija. Lietuva pirmutinė sudarė su Sovietais sau palankią taikos sutartį, ypač sienų klausimu. Ta sutartis buvo Lenkijai nemaloni staigmena, kuri apsunkino vėliau Lenkijos derybas su Sov. Rusija sienų klausimu. Tos derybos „užsikirto“, išsigimė į karą. To karo metu Lenkija buvo atsidūrusi labai kritiškoje padėtyje, kuri ją vertė užmegzti derybas su Lietuva (Kalvarijoje) dėl „demarkacijos linijos“. Be to ta kritiška padėtis pastūmėjo Lenkiją kreiptis į Tautų Sąjungą su skundu prieš Lietuvą kaipo tariamą agresorių, leidžiantį raudonajai armijai naudotis Lietuvos teritorija ir karines bazes įsteigti, vieton laikytis neutralumo.

Tas Lenkijos skundas atvėrė Lietuvai „duris“ į tarptautinę politinę areną, suteikė Lietuvos vyriausybei galimybę demaskuoti klastingą imperialistinę Lenkijos politiką Lietuvos atžvilgiu, reikalauti, kad Lenkija pasitrauktų iš jos užimtų Lietuvos žemių su jos sostine – Vilnium.

Tautų Sąjunga pareikalavo ginčą rišti derybų keliu. Tuo būdu tolimesnės atviros agresijos kelias į Lietuvą buvo Lenkijai užkirstas. Patekusi su savo skundu į „slastus“ verčiama eiti „tiesų keliu“.

Lenkija griebėsi smurto. „Želigowskijados“, *fait accompli* [įvykusio fakto] politikos. Deja Tautų Sąjunga nesiryžo likviduoti tą *fait accompli*, „suklupo“. Provizorinė demarkacijos linija pasidarė faktinė siena. Tik antrasis pasaulinis karas nušlavė tą „provizorinę tvorą“, nušluodamas drauge Lietuvos ir Lenkijos laisvę ir jų tarptautinį suverenumą, nepriklausomybę.

KLAIPĖDOS KRAŠTAS ALJANTŲ GLOBOJ.

Dvejodami dėl atsikuriančios Lietuvos Valstybės ateities, išsilaikymo (*vitalite*), aljantai susilaikė pripažinti jos tarptautinį suverenumą (*de jure*). Čia „pasitarnavo“ ir Lenkija.

Kaip ten bebūtų, atskirtą nuo Vokietijos Klaipėdos Kraštą Aljantai paėmė savo globon, „apiekon“. Tą kraštą valdyti ir tvarkyti, Aljantų vardan, prisiėmė Prancūzija. Yra pagrindo manyti kad tai buvo padaryta ne be Lenkijos sugestijų, demaršų Quai d'Orsay⁷⁸.

Aljantų nuomonės skyrėsi Lenkijos rytinių sienų klausimu. Paryžius „laimino“ Lenkijos teritorijalę ekspansiją (veržimąsi) į rytus (Rusijos, Lietuvos ir Latvijos sąskaiton). Londonas gi pareikalavo nustatyti ir rytines Lenkijos sienas (Cursono linija). Roma, rodos, buvo labiau linkusi į Paryžių; Tokio – į Londoną.

⁷⁷ Turimos galvoje lietuvių ir lenkų derybos Kalvarijoje 1919 m.

⁷⁸ Senos upės krantinės namas 37 Quai d'Orsay gatvėje Paryžiuje, kur, be kitų valstybinių įstaigų, nuo XIX a. vidurio dirbo Prancūzijos užsienio reikalų ministerija, todėl „Quai d'Orsay“ dažnai vartojamas kaip šios ministerijos sinonimas. Aut. past.

Prancūzija neturėjo ypatingo tiesioginio intereso Klaipėdos Krašte. Netiesioginiai gi ji buvo užinteresuota sustiprinti savo saugumo „*cordon sanitaire*“ prieš Vokietiją ir šiame Vokietijos pasienyje, paremti Lenkijos, savo „ersatz-sajungininko“, satelito, veržimąsi į Baltijos pajūrį, apsupti Rytprūsius, paimti tą „istoriniai lenkišką“ kraštą į Lenkijos reples.

Šiai Lenkijos teritorijalės ekspansijos politikai kliudė savo geografinė padėtimi atsikurianti Nepriklausoma Lietuvos valstybė, kuri Taikos Konferencijos metu pareikalavo sau etnografiniai lietuviškų Rytprūsijų sričių.

Jau Taikos Konferencijos metu Lenkija atsidūrė prieš dilemą:

- arba pripažinti atsikuriančios Lietuvos valstybės nepriklausomybę (*de jure*) susitarti su ja tarpusavio sienų klausimu, suderintai veikti nustatant sienas su bendrais kaimynais (Rusija ir Vokietija);
- arba sutrukdyti Nepriklausomos Lietuvos Valstybės atsikūrimą, užimti visą Lietuvą, inkorporuoti ją prievarta į atsikuriančios Lenkijos valstybės ribas.

Lenkija pasirinko Lietuvos užgrobimo politiką. Čia neliesiu priežasčių, varomųjų jėgų, nulėmusių šią Lenkijos politiką santykiuos su Lietuva.

xx

Kaip ten bebūtų, siekdama išgauti ypatingų teisių Klaipėdos uoste, daugiausiai paramos Lenkija galėjo tikėtis iš Prancūzijos.

1920 m. Prancūzija atsiuntė į Klaipėdą Mr Petisne⁷⁹, „*le pluajune prefet de France*“⁸⁰ (tariant jo paties žodžiais) Klaipėdos Krašte Aljantus atstovauti, tą kraštą valdyti ir tvarkyti. Ji atsiuntė taipogi nedidelę igulą (apie porą šimtų kareivių) Aljantų atstovo autoritetui paremti ir tvarkai patikrinti.

Išsteigęs „Prefektūrą“, iškėlęs keturių aljantų vėliavas, įsteigęs „Direktoriją“, savos rūšies „vyriausybę“, sudarytą iš Klaipėdos vokiečių, Petisne nepakeitė krašte veikusios vokiškos administracijos struktūros. Krašte ir toliau veikė vokiški „amtai“, prisilaikydami Reicho įstatymų. Geležinkelių eksploatacija palikta Reichui. Muitų sienos tarp Klaipėdos Krašto ir Vokietijos nepastatė. Išskyrus Klaipėdos prekybininkus (grosistus), Krašto gyventojų masė, „laukininkai“ ir toliau gyveno Vokietijos gyvenimu.

Klaipėdos mieste prekybos sąlygos pasikeitė. Nesant muitų sienos tarp Klaipėdos krašto ir Vokietijos, įvežamos per Klaipėdos uostą prekės galėjo laisvai, be muito, eiti per Klaipėdos Kraštą į Vokietiją (Rytprūsius). Atsivėrė durys pelningai spekuliacijai, spraga šmugeliui.

Tų durų raktas buvo aljantų atstovo, Petisne, rankose. Jis pirminis pasinaudojo ta „spraga“, įveždamas maistą ir kitas prekes savo „įstaigos ir igulos reikalams“. Nuo jo, kaip „visagalio suvereno“ priklausė tu „durų“ atidarymas, licenzijų išdavimas (Klaipėdos pirkliams-politikieriams). Čia vokiečiai – politikieriai surado kelią „prieiti“ prie „suvereno“ ir jį paimt savo globon. Politiškai imant, susidarė sekanti padėtis:

- Petisne, aljantų atstovas, iškėlęs keturių aljantų vėliavas, karaliavo, viešpatavo, vokiečių-politikierių sudaryta Direktorija gi kraštą valdė ir administravo. Abi „institucijos“ gražiai susigyveno, buvo patenkinamos surastu *modus vivendi, coexistence passifique*⁸¹, kalbant šių dienų terminologija.

Direktorijos sąstate nebuvo nei vieno „lietuvninko“, nors Klaipėdos krašto gyventojų dauguma etnografiškai lietuviška, nors aljantai atskyrė tą kraštą nuo Vokietijos, motyvuodami, kad jo gyventojų abso-
liutės daugumos lietuviškumu.

xx

Pirmas Petisne apsilankymas Kaune (1920 m.) buvo grynai protokolinis, kurtuazinis vizitas Lietuvos vyriausybei. Paskiau (1921–1922 m.) jis lankėsi Kaune drauge su Klaipėdos vokiečiais-prekybininkais

⁷⁹ Petisné Gabriel Jean (Gabrielis Žanas Petisne (1881–1931) – Prancūzijos aukščiausias pareigūnas Klaipėdos krašte. Advokatas. 1920 06 08–1921 04 30 Klaipėdos krašto prefektas, 1921 05 01–1923 01 15 civilinis vyriausiasis komisaras. Propagavo Klaipėdos laisvosios valstybės (vokiečių k. *Freistaat*) Prancūzijos protektorato krašte idėją. 1920 10 04 sudarė provokišką 20 asmenų Valstybės tarybą. Vengė glaudesnių ryšių su Lietuva. Paskelbė Klaipėdos krašto ūkį ir socialinį gyvenimą reglamentuojančių teisės aktų, tarp jų tris lietuvių kalbą ginančius įsakus (1922 03 22, 08 10 ir 09 12).

⁸⁰ Mielas Prancūzijos prefektas (pranc.).

⁸¹ Taikos koegzistencijos, taikaus sambūvio principas tarp skirtingų santvarkų valstybių.

(Ehmer, Kraus, Jahn, Naftal etc). Tų apsilankymų tikslas buvo gauti Klaipėdos lentpjūvėms miško bei uostui darbo (Lietuvos importo ir eksporto).

Lietuvos Vyriausybei sutvarkius, sustiprinus muitų sieną su Klaipėdos kraštu, uždraudus miško siuntimą (plukdymą) į Klaipėdą, sukonfiskuodama iš už demarkacijos linijos (su lenkais) prašmugeliuotus sielius, Klaipėda pasijuto ūkiškai užblokuota.

Klaipėdos ūkiška ir finansinė padėtis pasunkėjo. Krašto biudžetas pasidarė deficitinis. Turėjo uždėti ir kelti muitus ant įvežamų prekių per Klaipėdos uostą, užkimšti šmugelio spragą. Prekyba (per uostą) darėsi nebepeilinga, eventualiai nuostolinga.

Į Petisne ir jo palydovų demaršus Lietuvos Vyriausybės (mano asmeny) atsakymas, trumpai suglaudus, buvo sekantis:

– Klaipėdos medžio pramonė (lentpjūvės) gaus miško ir uostas darbo, kai Lietuvos muitinės bus perkeltos ant Klaipėdos Krašto sienos su Vokietija.

Iš Petisne ir Klaipėdos vokiečių-politikierių išsitarimų bei pareiškimų buvo aišku, kad jie visi laikosi bendros politinės linijos būtent sutrukdyti Klaipėdos Krašto įrikiavimą į Lietuvos Valstybės ribas, siekia sudaryti iš Klaipėdos Krašto nepriklausoma politinį vienetą, „laisvą valstybę“.

Bet ir be to Lietuvos Vyriausybė turėjo informacijų apie Petisne ir Klaipėdos vokiečių-politikierių vedamą propagandą prieš Klaipėdos Krašto perleidimą Lietuvai.

Lietuva esanti labai žemos kultūros bei civilizacijos kraštas, ūkiškai nuskurdęs, atsilikęs. Užtenka esą pažiūrėti į atvažiuojančius į Klaipėdą „schemaiten“ (žemaičius), jų išvaizdą, apsirėdymą, pakinktus, arklius etc. Anapus Klaipėdos krašto sienos (su Lietuva) prasidedanti tikra „Azija“. Užtenka esą pavažinėti Lietuvos keliais, pamatyti žemaičių gyvenamas lūšnas ir kitus pastatus, miestelius. Perleist aukštai kultūros bei civilizacijos tvarkingą Klaipėdos kraštą Lietuvai esą reikštų įleisti dramblių į porceliano krautuvę.

Kaip ten bebūtų, Petisne ir Klaipėdos vokiečiai – politikieriai gynė ir stiprino jų užimtas „pozicijas“, siekdami Klaipėdos krašto „savarankiškumo“, „nepriklausomybės“. Jie nebuvo užinteresuoti pagreitinti likvidaciją Aljantų „globos“ Klaipėdos Krašte, Aljantų išsikraustymą iš to krašto.

Neskubėjo ir Aljantai pripažinti Lietuvą *de jure*, pasitraukti iš Klaipėdos Krašto, užleidžiant jį Lietuvai, nes Lenkija, per Francūziją, stabdė Lietuvos pripažinimą *de jure*. Kantriai laukė, „neskubėjo“ tuo reikalu ir Lietuvos vyriausybė. Čia tenka prisiminti kad 1919-1921 m. buvo sunkiausias, pavojingiausias atsikuriančios Lietuvos Valstybės laikotarpis.

Klaipėdos Krašto reikalas turėjo ir galėjo palaukti daug skubotesnių, „degančių“ reikalų atlikimo.

Atsikurianti Lietuvos valstybė pirmučiausia turėjo gelbėti savo gyvybę, gintis, stiprinti savo jėgas, savo pamatus:

– Apvalyti savo teritoriją nuo priešų (bolševikų, bermontininkų), sulaikyti lenkų veržimąsi, sutarti sienas su kaimynais, praveisti rinkimus į Steigiamąjį Seimą, sukurti teisinį pagrindą atsikuriančiai valstybei, jos institucijoms, atsipalaiduoti nuo katastrofiškai krintančios vokiečių markės, praveisti žemes reformą etc.

Tik 1922 m., ypač antrame pusmetyje, Lietuvos Valstybės vidaus ir tarptautinis suverenumas buvo, palyginti, ganėtinai konsoliduotas, patikrintas: Konstitucija priimta, daugelio valstybių, jų tarpe USA, Lietuvos Valstybė *de jure* pripažinta, į Tautų Sąjungą priimta etc.

Tiesa, teritorijalis ginčas su Lenkija nebuvo išrištas ir nesimatė jo galo. Lenkijos agresijos pavojus buvo sumažintas bet nepašalintas. Lietuva skaitėsi karo (gal tikriausiai „nei karo nei taikos“) padėtyj, ją bloka (ūkiškai), nepraleisdama „nė žvirblio“ per nusistovėjusią demarkacijos liniją (frontą).

Bet kaip ten bebūtų, atviros kariškos agresijos kelias Lenkijai buvo „užblokuotas“. Pasiliko jai tolimesnės diplomatinės ofenzyvos ir derybų kelias.

Taip atsikūrusiai Lietuvos Valstybei sustiprėjus, ypač USA pripažinus Lietuvą *de jure* ir jai esant priimtai į Tautų Sąjungą, *nolens volens* ir Aljantai turėjo „pajudėti“, reviduoti savo nusistatymą, poziciją Lietuvos Valstybės atžvilgiu ir... iš „bylų spintos“ išimti apie tris metus užsigulėjusią Klaipėdos Krašto bylą.

Generolas NIESSEL Klaipėdos Krašto reikalu.

1919 m. (gruodžio mėnesį?) apsilankė Kaune francūzų generolas Niessel⁸². Jis kontroliavo Vokietijos nusiginklavimą (einant Versalio sutartimi) vokiečių kariuomenės atsitraukimą iš jos karo metu užimtų sričių ir iš nuo Vokietijos atskirtų žemių.

Jo intervencija palengvino ir pagreitino mūsų kariuomenės sumuštų Bermonto bandų išsikraustymą iš Lietuvos. Susipažino su mūsų kariškomis jėgomis ir lenkų veržimusi į Lietuvą. Pareiškė, kad Vokietijoje einanti revoliucija. Patarė neperžengti Vokietijos sienos (buvusios su Rusija), nes esą galėtume išprovokuoti įsiveržimą į Lietuvą dar nenusiginklavusių, nesukontroliuojamų buvusios vokiečių kariuomenės dalinių, bandų.

Užklaustas Klaipėdos krašto reikalu, jis painformavo, kad netrukus, tuojaus po Naujų metų, aljantai užimsią tą kraštą, atskirdami jį nuo Vokietijos. Jei jis neklystas, einant Versalio sutartimi, tą kraštą Aljantai turėsia perleisti Lietuvai.

Klaipėdos Krašto reikalas Paryžiuje.

Klaipėdos Krašto reikalas Paryžiuje (Ambasadorių Konferencijoje) „pajudėjo“ 1922 m. antrame pusmetyje, maždaug trims metams praėjus po Versalio sutarties pasirašymo.

Apie tai Lietuvos Vyriausybė sužinojo iš savo atstovo Paryžiuje pranešimų. Klaipėdos Krašto reikalą pradėjusi „studijuoti“ Quai d'Orsay (FR. Užsienių Reik. Ministerija), matomai Ambasadorių konferencijai tą reikalą pavedė, patikėjo. Kiti Ambasadorių Konferencijos nariai esą pasyvūs.

Sekantieji mūsų atstovo pranešimai darėsi vis pesimistiškesni: Quai d'Orsay ruošianti Klaipėdos Krašto Statuto projektą. Lenkija gyvai veikianti per Francūzijos ambasadorių Laroche⁸³, lenkofilą. Klaipėdos Kraštas nebūsiąs perleistas Lietuvai. Projektuojama suteikti jam savos rūšies „nepriklausomybę“, ką tai panašaus į Dancigą. Lietuvos Vyriausybės nuomonės nebūsiąs atsiklausta. Aljantų sprendimas būsiąs Lietuvai „padiktuotas“.

„Internacionalizuotame“ Klaipėdos uoste projektuojama suteikti Lenkijai ypatingų teisių.

Nebuvo abejonės, kad prie Quai d'Orsay tokio nusistatymo nemažai prisidėjo savo pranešimais ir Aljantų atstovas Petisne, patekęs Klaipėdos vokiečių-politikierių globon.

Nepaprastas, slaptas Ministrų Kabineto posėdys Klaipėdos Krašto reikalu.

Tai buvo ilgas posėdis. Užsitęsė iki vėlyvos nakties. Dauguma Ministrų nebuvo turėjusi progos tuo reikalu arčiau susipažinti, į jį įsigilinti.

Supažindinęs su gautomis iš Paryžiaus nedžiuginančiomis žiniomis, priminiau Klaipėdos Krašto nuo Vokietijos atskyrimo istoriją:

- Lietuvos Delegacijos reikalavimas Taikos Konferencijos metu priskirti Lietuvai etnografiškai lietuviškąsias Rytprūsių sritis;
- Lietuvos Delegacijos neinsileidimas į Taikos konferencijos posėdžius Lietuvą liečiančiais klausimais;
- Klaipėdos krašto atskyrimas Versalio sutartimi; to atskyrimo motyvai;
- Numatymas suteikti Lenkijai ypatingų teisių Klaipėdos uoste. Versalio sutarties autorių tuo reikalu motyvai. Lenkijai numatytų teisių pavojus Lietuvai, ūkiškai ir politiškai;
- Priežastys Aljantų atidėjimo, susilaikymo pripažinti Lietuvos Valstybės tarptautinį suverenumą (*de jure*);
- Klaipėdos Krašto Aljantų okupacija. Tos okupacijos priežastys ir motyvai;
- Suderinta veikla (akcija) aljantų atstovo Petisne su Klaipėdos vokiečiais-politikieriais, nukreipta prieš Klaipėdos Krašto perleidimą Lietuvai bei siekianti to krašto „savarankiškumo“, nepriklausomybės; tos akcijos priežastys ir motyvai;

⁸² Niselis Albertas (Niessel Henri Albert; 1866–1957) – prancūzų generolas, Antantės tarptautinės kontrolės komisijos pirmininkas. 1917 m. paskirtas prancūzų karinės pasiuntinybės vadovu Rusijoje. 1919 m. Sąjungininkų karinės misijos vadovas Baltijos šalims, siekė iškraustyti vokiečių dalinius. 1920–1922 m. Prancūzijos karinės pasiuntinybės vadovas Lenkijoje.

⁸³ Laroche Jules (Larošas Žiulis) – Prancūzijos diplomatas, Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius, 1926–1935 m. pasiuntinys Lenkijoje.

– Klaipėdos krašto lietuvių, „lietuvininkų“, „laukininkų“⁸⁴, politinis bei tautinis pasyvumas, nesusi-pratimas, suvokietėjimas.

Padėtis.

Trejetai metų praslinkus nuo Versalio sutarties pasirašymo, Klaipėdos Krašto reikalas staiga suaktua-lėjo. Matomai neužilgo įvyks jo sprendimas.

Netenka abejoti, kad Quai d'Orsay paruoštą sprendimo projektą Ambasadorių konferencija užgirs.

Lietuva nepripažinta *de jure*. Lietuvos Vyriausybės net nuomonės nebus atsiklausta.

Kitaip tariant, Klaipėdos Krašto „apie kūnai“, valdytojai projektuoja, apeiti (*depouiller*), nuskriausti Lietuvą – tikrą bei teisėtą to krašto ipėdinį.

Ką daryti? – Keleta[s] galimybių:

1. – Laukti Aljantų sprendimo, „diktato“.

Tą „diktatą“ Lietuvos Vyriausybė turės užprotestuoti, atmesti, iškelti ginčą prieš Aljantus (Tautų Są-jungoj). Uždaryti sieną su Klaipėdos Kraštu. Blokuoti Klaipėdos uostą. Pasistatyti uostą Šventojoje. Tartis su Latvija dėl Liepojos.

Tai būtų ilga, sunki, brangi kova. Sunku tikėtis priversti tuo būdu Aljantus radikaliai, iš esmės pakeisti savo sprendimą; bet tas kovos kelias nebūtų bevaisis, bergždzias.

2. – Nelaukti Aljantų vienšališko sprendimo, „diktato“, sutrukdyti jį. Priversti aljantus skaitytis su Lietuvos Vyriausybės reikalavimais, tartis su ja dėl Klaipėdos krašto įrikiavimo sąlygų į Lietuvos Valsty-bės ribas.

O tai teįmanoma padaryti (pasiekti) tik Lietuvai de facto užvaldžius tą kraštą, paėmus ginčo objektą į savo rankas (tiesioginiai ar netiesioginiai).

– Generolo Žukausko, kariuomenės vado nuomone, galėtume užimti (užkariauti) Klaipėdą į „24 va-landas“. Tiesa, Klaipėdoj randasi maža, apie porą kuopų, francūzų kariuomenės įgula Aljantų atstovo autoritetui palaikyti, o ne kariauti.

Bet tai reikštų karą, karišką agresiją prieš Aljantus. Lietuva gautų Aljantų ultimatumą tuojaus ati-traukti savo kariuomenę iš valdomo, globojamo Klaipėdos krašto, padengti padarytus karo nuostolius etc. Be to galėtų pajudėti lenkai ant „demarkacijos linijos“. Klaipėdos Krašto likimas ir toliau pareitų nuo Aljantų „geros valios“;

– Pamėgdžioti lenkus, suorganizuoti lietuvišką „Želigowskį“, kurs užimtų Klaipėdą. Tiesa, Tautų Są-junga nesiryžo priversti Lenkiją „sutvarkyti“ savo „nedisciplinuotą generolą“. Netenka abejoti, kad Al-jantai priverstų Lietuvos vyriausybę „suvaldyti“ savo „nedisciplinuotą“ generolą, jį nubausti, [priversti] padengti jo padarytus nuostolius.

Kitaip tariant, Lietuvos kariuomenė, užėmusi Klaipėdos kraštą, negalėtų jame pasilikti, išsilaikyti. Lietuvos Vyriausybės tikslas paimti to krašto valdžią savo globon, kontrolėn nebūtų atsiektas.

– Lieka dar viena išeitis.

Lietuvos Vyriausybė, formaliai nefigūruodama, gali suorganizuoti Klaipėdos Krašte „lietuvninkų“, „klaipėdiškių“ „revoliuciją“, „sukilimą“ prieš vokišką Direktoriją ir ją remiantį Aljantų atstovą ir tuo būdu, netiesioginiai, faktinai paimti Klai[pė]dos Krašto valdžią Lietuvos Vyriausybės kontrolėn.

Aljantai, be abejo, supras, sužinos kad tas „sukilimas“ yra Lietuvos Vyriausybės suorganizuotas bei įvykdytas, bet formaliai negalės „prikibt“, apkaltinti ją kaip agresorių. Lietuvos Vyriausybė susilauks „nemalonių notų“, priekaištų, bet Aljantai bus priversti derėtis su Lietuvos Vyriausybe užsitęsusiui Klai-pėdos Krašto reikalui.

Ministerio Pirmininko ir Užsienio Reikalų Ministerio pasiūlymas suorganizuoti „klaipėdiečių sukili-mą“ buvo vienbalsiai Ministerių Kabineto užgirtas.

Reikalas slaptas. Jis pavedamas vienam asmeniui, Ministeriui Pirmininkui. Nei Seimas, nei Seimo komisijos neinformuojamos. Vyriausybė prisiima ant savęs visą atsakomybę. Reikalas skubotas.

⁸⁴ Ūkininkų.

SUKILIMO ORGANIZAVIMAS (RUOŠIMAS).

Žinių rinkimas

Tuomet Klaipėdos Krašto arčiau nepažinojau. Mano turimos žinios apie jį buvo labai paviršutinės, bendro pobūdžio. Pasiunčiau p. Lipčių⁸⁵, kurį Vidaus Reikalų Ministeris man rekomendavo kaip tinkamiausį jo Ministerijoje esamą žmogų, į Klaipėdos Kraštą slapta surinkti man reikalingų informacijų. Jo surinktos žinios pasirodė „skystos“. Ilgas pranešimas, bet labai bendro pobūdžio.

P[onas]. Sližys⁸⁶, Krašto apsaugos Ministeris, pasiūlė man pavesti tą misiją jo Ministerijos žvalgybos skyriaus valdininkui, J. Polovinskiui, prityrusiam žvalgybininkui. Pirmą kartą užgirdau tą pavardę.

Prisistatė mano Kabinete (Užsienio reikalų Ministerijoje) tvirtas, aukšto ūgio, plataus veido, ramaus, neplepaus būdo vyras. Pareiškė esąs Krašto apsaugos Ministerio deleguotas mano dispozicijon. Paaiškinau jam jo misijos uždavinį. Išdėsciau kokios rūšies žinios iš Klaipėdos krašto ir Klaipėdos miesto man reikalingos. Pabrėžiau misijos skubotumą.

Polubinskas⁸⁷ atliko jam patiktą misiją jam duotu laiku. Jis surinko man reikalingas papildomas žinias. Jo pranešimo turiniu ir forma buvau visai patenkintas. Iš viso jis man padare gerą, pozityvų įspūdį.

Iš visų surinktų žinių priėjau prie sekančios išvados:

- Klaipėdiečiai lietuviai „laukininkai“ prie sukilėlių neprisidės, savanorių į sukilėlius nesiųs. Geriausi atveju laikysis nuošaliai, pasyviai.
- Klaipėdos miestas, „sostinė“, vokiečių-politikierių lizdas, drauge su Aljantų atstovu, Petisne, kovos, ginsis prieš „sukilėlius“.
- Tautiniai-politiniai susipratusių klaipėdiškių lietuvių – maža, ant pirštų suskaitoma, palaida saujelė.
- „Sukilėliai“ ir jiems reikalingi kadrai, apsiginklavę „vokiškais“ ginklais, turi ateiti iš Lietuvos. Bet ant sukilimo „Spitzo“ turi būti pastatytas Klaipėdos Krašto gyventojas, tikras lietuvis-klaipėdiškis, kaip „sukilimo“ „VADAS“.

SUKILIMO „VADO“ PASIRINKIMAS.

Kandidatai buvo iškviesti iš Klaipėdos Kaunan (į Užs. Reikalų Ministeriją).

– Dr. Gaigalaitis, pastorius, turėjo gerą vardą ir autoritetą kaip dvasiškis klaipėdiečių lietuvininkų tarpe. Jam pirmajam ir pasiūliau užimti „vado“ postą. Dr. Gaigalaitis griežtai atsisakė, pareikšdamas, kad ta misija esanti nesuderinama su jo, kaip dvasiškio padėtimi (stonu).

– Dr. Gaigalaičiui atsisakius, pasiūliau tą „postą“ Stikloriui. Stiklorius atsisakė „sveikatos sumetimais“.

– Trečiuoju kandidatu mano sąrašė figūravo Simonaitis. Tas vyras, išklauses mano pasiūlymą, nei kiek nesvyruodamas, pareiškė sutinkąs figūruoti „ant sukilimo „Spitzo“.

Atkreipiau jo dėmesį į jam asmeniškai grėsiantį pavojų, nemalonumus, jei sukilimas eventualiai nepavyktų. Kad tuo atveju jis būtų priverstas apleisti Klaipėdos kraštą, nukentėtų ir materialiai. Jis pakartojo savo sutikimą, pridurdamas, kad tuo atveju jis tikis [kad] Lietuva jį priglausianti, jo neapleisianti. Pareiškiau jam, kad tai savaime suprantama.

SUKILIMO KARINIŲ PAJĖGŲ SUORGANIZAVIMAS.

Tą uždavinį atlikti pavedžiau p. Sližiui, Krašto Apsaugos Ministrui. Atkreipiau jo dėmesį parinkti tinkamą karininką-vadą sukilimo kariškai operacijai atlikti. Paimtus į sukilėlius kareivius aprėdyti civiliais rūbais.

⁸⁵ **Lipčius** Mikas, Mikalojus (1894–1942 06 25 (kitais duomenimis, 1941 12 24) Pečioros lageriuose (Komija, Rusija). 1918 m. savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę. 1919 m. Krašto apsaugos ministerijos ypatingųjų reikalų valdininkas. 1919–1923 m. buvo Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas (pirmasis). 1923–1924 m. – vidaus reikalų viceministras. SSRS okupavus Lietuvą 1940 08 suimtas.

⁸⁶ **Sližys** Balys (1885–1957 m. Niujorkas) – inžinierius, pulkininkas leitenantas (1925). Didžiojo Vilniaus seimo (1905) dalyvis. I pasaulinio karo pradžioje mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, 1915 m. baigė Irkutsko karo mokyklą. 1917 m. išrinktas į Rusijos lietuvių seimą Petrograde. 1919 m. savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę, 1922–1924 m. krašto apsaugos, 1924–1926 m. susisiekimo ministras.

⁸⁷ Turi būti Polovinskas. A. E. past.

Sližys pasiūlė (konfidencialiai) tinkamiausiam jo nuomone karininkui (pavardės neprisimenu) „sukilimo“ karišką vadovybę. Gavo neigiamą atsakymą, po trejetos dienų „galvojimo“. Ir kiti pakviesti išsisukinėjo, prašė duoti laiko pagalvoti, nedrįsdami atvirai atsisakyti, vengė duoti aiškų atsakymą.

Reikalas pradėjo užsitęsti. Patariau Sližiui juos sukviesti slaptam posėdžiui ir pareikalauti aiškiai pasisakyti. Į tą posėdį buvo pakviestas ir J. Polovinskis, rodos, tuomet (jei neapsirinku) žvalgybos Tarnybos viršininkas. Visi sukviestieji karininkai vienas po kito atsisakė vadovauti sukilimo kariškai operacijai. Tai esanti labai rizikinga, pavojinga Lietuvai avantiūra. Kitiems atsisakius, pasisiūlė Polovinskis, pareikšdamas skaitysiąs sau didelę garbę jei ta misija jam būtų pavesta, patikėta.

Pranešdamas man apie to posėdžio eigą, karininkų pasisakymus ir jo išdavas, Sližys pareiškė savo abejonę dėl Polovinskio asmens. Jis atsiradęs Lietuvoj tik 1921 m. Krašto Apsaugos ministerija jį priėmusi žvalgybos tarnybon, bet apie jo praeitį tikslesnių žinių neturinti. Tik ką gavęs porą pranešimų Polovinskiui nepalankių. Kaipio tarnautoju Ministerija esanti juo patenkinta.

Sližys prašė mano, kaipio Ministerio Pirmininko nuomonės ir sprendimo. Mano nuomonė bei sprendimas, trumpai suglaudus, buvo sekantis:

– Visi kiti pakviestieji įvairiais sumetimais atsisako. Polovinskis buvo pasiustas Klaipėdos Kraštan. Jis susipažino su to krašto padėtimi. Jo padarytas man pranešimas ir jis, kaipio žmogus, man padarė pozityvų (teigiamą) įspūdį. Paskirti Polovinskį ir prikombanduoti jam pagelbon porą gerai parinktų, drąsesnių, „nesvyruojančių“ karininkų (štabų).

Tokiomis apystatomis sukilėlių karinių pajėgų vadovybės klausimas buvo išspręstas, išrištas. Visą sukilimo karinių pajėgų organizaciją tvarkė Sližys. Nežinau, neprisimenu, kokie asmenys jam daugiausiai, gyviausiai padėjo tą reikalą atlikti.

Pastaba.

Karininkų atsisakymas, ypač to atsisakymo motyvai man padarė nejaukų įspūdį, Mano manymu, tai buvo ne jų, bet jų „gerai pažįstamų“ politinių patarėjų, politikierių Vyriausybei opozicijos įpumpuotas nusistatymas. Karininkai įtraukiami į politiką, pradeda „politikuoti“.

POLITINIAI DIPLOMATINIS ORGANAS SUKILĖLIŲ ŠTABE.

Politiniai diplomatinės funkcijas prie sukilėlių štabo pavedžiau Purickiui, buvusiam Užsienio Reikalų Ministrui, buvusiam mūsų atstovui Berlyne. Tai buvo gabus, plataus masto politikas bei talentingas publicistas su „gera plunksna“. Jis neblogoi žinojo vokiečių ir francūzų kalbas.

Jo nuožiūrai palikau pasirinkti reikalingą pagelbinį personalą. Jo uždavinys buvo suredaguoti sukilėlių Atsišaukimą, „Manifestą“ į krašto gyventojus, propaganda (proklamacijos francūzų kareiviams), notos (laiškai) aljantų atstovui, Petisne etc. Trumpai tariant – politiniai diplomatinė kova, akcija ypač Klaipėdos Miestą sukilėliams apsupus.

Sukilėlių štabas taigi ir Purickis su savo „įstaiga“ turėjo insikurti Šilutėje (Heidekrug), apie 50 kilometrų nuo Klaipėdos, puskelį tarp Pagėgių ir Klaipėdos, taigi Krašto viduryj, nors ir nesitikėta kaimiečių rimtesnio pasipriešinimo sukilėliams. Bet atsargumas gėdos nedaro.

PASIKALBĖJIMAS SU ČIČERINU, SSSR UŽSIENIO REIKALŲ KOMISARU.

Turėjau ilgą pasikalbėjimą su Čičerinu Kauno gelžk. stotyj. Jis važiavo į Berlyną su skaitlingais palydovais. Kauno stotyj jis buvo sutiktas ir pakviestas „užkandžiui“.

Susipažinau su juo Genujos konferencijos metu. Lietuvos ir Sovietų delegacijos buvo apgyvendintos Rapallo mieste. Tuo pačiu traukiniu važinėjome Genujon į konferencijos posėdžius. Kaip žinote, Rapallo Čičerinas su Stresemannu pasirašė garsią „Rapallo sutartį“, kuri pritrenkė tik ką sulipdytą pokarinę Europą. Tai buvo pirmas naujai Europai pavojaus ženklas, preliudas. Bet buvusieji aljantai (Paryžius, Londonas, USA etc.) kiekvienas nuėjo savais keliais ir tuo būdu paliko atviras duris Vokietijos revanšui, antrajam pasauliniam karui.

Supažindinau Čičeriną su gautomis iš Paryžiaus žiniomis Klaipėdos Krašto reikalų ir Lietuvos Vyriausybės nusistatymu tuo reikalų, būtent rizikuoti užimti tą Kraštą. Užklausa, kaip į tai reaguos Maskva. Trumpai suglaudus, Čičerinas pareiškė:

- Mūsų nusistatymas nesąs priešingas URSS interesams [...] ⁸⁸.
 - Jis suprantąs mūsų nusistatymą ir jam pritariaš. URSS esanti užinteresuota, kad Lietuva nepatektų Lenkijos globon.
 - Jei Lenkija ta proga mėgintų pavartoti ginklą prieš Lietuvą, Maskva nesilaikysianti pasyviai ir apie tai tinkamu laiku perspėtų Lenkiją,
 - Jei Lenkijai būtų suteikta ypatingų teisių Klaipėdos uoste, URSS pareikalautų sau tolygių, bet nemažesnių teisių tame uoste.
- „Užkandis“ užsitęsė ilgiau kaip buvo numatyta ir traukinys išvažiavo iš Kauno stoties su geroku pavėlavimu.

PASIKALBĖJIMAS SU OLSHAUSEN'U, VOKIETIJOS ATSTOVU KAUNE.

Išsikvietęs Ministerį ⁸⁹ Olshauseną į Užsienio Reikalų Ministeriją supažindinau jį su Quai d'Orsay nusistatymu suteikti Lenkijai ypatingų teisių Klaipėdos uoste tikslu palengvinti Lenkijai ekspansiją Lietuvos sąskaiton ir per Lietuvą apsupti Rytrūsius. Deja, ta kryptimi veikia ne vien aljantų komisarai (atstovas) Petisne, bet ir įtakingi Klaipėdos vokiečiai-politikieriai. Pareiškiau, kad Lietuvos Vyriausybė yra nusistačiusi nedelsiant užimti Klaipėdos Kraštą ir tuo būdu sutrukdyti Quai d'Orsay plano įvykdymą. Manau, kad Vokietijos interesuose turėti Klaipėdos krašte savo kaimynų Lietuvą vieton Lenkijos.

Prašiau jo pranešti savo vyriausybei kad ji nežiūrėtų į tą Lietuvos nusistatymą kaip Vokietijai nedraugingą, bei prieš ją nukreiptą. Prašiau jo perspėti Klaipėdos politikierius kad jie laikytųsi nuošaliai.

Olshausenas pareiškė pilnai pritariaš Lietuvos Vyriausybės nusistatymui, bet turįs atsiklausti Berlyno. Sekančią dieną pareiškė, kad Berlynas pritariaš jo „Standpunkt'ui“. Pažadėjo perspėti Klaipėdos vokiečius-politikierius laikytis nuošaliai.

DĖL POLOVINSKIO PAVARDĖS PAKEITIMO

Polovinskis, kaip sukilėlių karinių pajėgų vadas, negalėjo figūruoti su savo pavardimi. Jam buvo patarta pasirinkti lietuvišką, bet kiek galima klaipėdiškai skambančią pavardę. Prisimenu, kad buvo pasiūlyta keletą pavardžių (iš mirusiųjų ir gyvųjų tarpo). Neprisimenu kodėl apsisistota ant „BUDRYS“. Greičiausiai tai buvo paimta iš A[domo]. Mickevičiaus:

„U Bud'rysa bylo trzech synow ;;;;

„Jak i ontrzech litwinow“

Puškino vertime:

„U Budrysa byli tri syna,

„Kak i on vsie tri litvina“ ⁹⁰.

Instrukcijos Polovinskui-Budriui.

Palaikyti „sukilėlių“ tarpe kieta discipliną, ypač įžengus į Klaipėdos kraštą.

Vengti rekvizicijų. Už paimtus daiktus, padarytus nuostolius, maistą, žygiuojant per kaimus, tuojaus ir tinkamai atsilyginti. Informuoti mane (telegrafu) apie „fronto“ pasistūmėjimą. Kilus abejonei – atsi-klausti.

Telegrafiški ryšiai su „frontu“

Telefonu susisiektis su Klaipėdos kraštu tuomet dar nebuvo. Reikėjo naudotis telegrafu. Pasikalbėjimams telegrafu Kauno telegrafo centralėje dežuravo parinktas patikimas telegrafistas ⁹¹.

⁸⁸ Neišskaitomas prancūziškas pasakymas.

⁸⁹ **Franz Olshausen** tapo diplomatinio atstovo Lietuvai (laikiniu reikalų patikėtinu) nuo 1922 m. birželio vietoje Franco Schönbergo.

⁹⁰ Pagal J. Polovinsko atsiminimus Budrio pavardė atsirado iš E. Simonaičio rekomenduoto į sukilimo karinio žygio vadus mažlietuvio ats. leit. Budrio. Pavardė tiko, be to, Budrys buvo Pagėgių ūkininkas, buvęs karininkas, vietinis. Žr.: *Žiugžda, R. Po diplomatijos skraiste. Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*, Vilnius, 1973, p. 135; 1923-ieji: *Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos. Dalyviai ir jų liudijimai*, p. 322, 325.

⁹¹ Ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro E. Galvanausko, Užsienio reikalų ministerijos atsakingų darbuotojų B. K. Balučio bei P. Klimo, retkarčiais talkinusių Kabineto vadovui, pokalbiai vyko išradėjo D. E. Hjužo (Hughes) aparatu su Klaipėdos krašte sukilimui vadovavusiais ir Lietuvai atstovavusiais A. Smetona, J. Budriu (Polovinsku), J. Peteraičiu (Purickiu) ir kitais. Tie dokumentai išliko Lietuvos centriniame valstybės archyve. Tai trys didelės bylos ir dar keli pluoštai telegramų kitose bylose – LCVA, f. 383, ap. 7, b. 427, 428, 429.

Pirmutinis Budrio pranešimas buvo sukilėliams įžengus be jokių kliūčių į Klaipėdos Kraštą. Sekančiai pranešimai buvo žygiuojant sukilėliams Klaipėdos link. Jokio pasipriešinimo. Jokiu incidentų pažymėjimo vertę. Tik sukilėliams prisiartinus prie Klaipėdos priemiesčių prasidėjo pasipriešinimas.

Čia jau kasnakt, drauge su Sližiu (apie vidurnaktį turėjau pasikalbėjimą (telegrafu) su Budriu). Daviau įsakymą apsupti Klaipėdą, laikyti ją apgulus. Kiek tik imanoma vengti aukų gyvybėmis, išvystyti propagandą francūzų tarpe, „dėtis“, derėtis, pranešt Petisne, kad sukilėliai kariauja ne prieš francūzus, bet tik prieš vokišką Direktoriją. Trumpai tariant mėginti priversti Klaipėdą kapituliuoti, kad išvengus ypač francūzų kareivių aukų ir nepažeidus jų *l'honneur militaire*⁹².

Po dviejų dienų Klaipėdos apsupimo ir „derybų“ daviau (palikau) Budriui laisvas rankas dėl tolimesnių operacijų, pabrėždamas svarbą išvengti francūzų kareivių aukų[...]“⁹³.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Archyvų dokumentai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 383.

Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas (VDU LII), f. 64 .

Dokumentų rinkiniai

Genienė, Zita; Žukas, Julius. *Kova dėl Klaipėdos: 1923-iejai: katalogas*, Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, 2003.

Klaipėdos problema Lietuvos užsienio politikoje 1919–1940. Dokumentų rinkinys. Sudarė ir parengė Algimantas Kasparavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2023.

Kovo 20 diena: Mažosios Lietuvos prisiglaudimui paminėti, red. Jokūbas Šernas, Kaunas: išleista Lietuvos Valstybės Tarybos lėšomis, 1921.

Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose. Sudarė Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.

Lietuvos ir Lenkijos santykiai: nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos iki L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo (1918 m. lapkritis–1920 m. spalio). Dokumentų rinkinys. Sudarė Edmundas Gimžauskas, parengė Edmundas Gimžauskas, Artūras Svarauskas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012.

Lietuvos įstatymai. Sistematizuotas įstatymų, instrukcijų ir įsakymų rinkinys. Yra surinkęs teisininkas A. Merkys. Redagavęs Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis. Pirmas leidinys (ligi 1922 m. sausio 1 d.), Kaunas, 1922.

Lietuvos vyriausybės 1918–1920 metų posėdžių protokolai. I tomas 1918 m. lapkričio 9–1919 m. spalio 4 d. Sudarė Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018.

Lietuvos vyriausybės 1918–1920 metų posėdžių protokolai. II tomas 1919 m. spalio 8–1920 m. birželio 16 d., Sudarė Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018.

The Question of Memel. Diplomatic and Other Documents. From the Versailles Peace Conference Till the Reference of the Question by the Conference of Ambassadors to the Council of the League of Nations (1919–1923), including Historical Sketches of the Memel Region and other Introductory Statements, London: Eyre and Spottiswoode, 1924. – 189 p.

1923-iejai: Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos. Dalyviai ir jų liudijimai. Dokumentų rinkinys. Sudarė Vasilijus Safronovas, parengė Vasilijus Safronovas, Zita Genienė, Vygantas Vareikis, Laima Kuprienė, Silva Pocytė, Vytautas Jokubauskas, Renata Rachmanovaitė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2023.

⁹² Karinės garbės, orumo.

⁹³ Šaltinis: VDU LII, f. 64, ap. 7, b. 20, l. 1–22, mašinraštis, antroji kopija, neredaguotas, išsiųsta broliui Gediminui Galvanauskui. Lietuviškas raides, skyrybos ženklus įrašėme atskirai to nepažymėdami.

Periodiniai leidiniai

- Galvanauskas, Ernestas, „Kova dėl Klaipėdos“, *Draugas*, 1961, sausio 6–vasario 4; Perspausdinta: Galvanauskas, Ernestas. „Kova dėl Klaipėdos“, *Baltija*: almanachas, parengė Matas Velička, Vilnius, 1989.
- Galvanauskas, Ernestas. „Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos klausimu“, *Draugas*, 1953 01 07, p. 7.
- „Réponse des Puissances Alliées et Associées aux remarques de la Délégation Allemande sur les conditions de la Paix“, *Le Temps*, 18-06-1919, N. 21.164.
- „Rezoliucija dėl Klaipėdos krašto“, *Lietuva*, 1921, lapkričio 15, p. 1.
- Vaitkus, Mykolas. „Vincui Krėvei 70-mečiui“, *Draugas*, 1952 10 18 (kultūrinis priedas),
- „Veteranas apie savo veiklą. Min. E. Galvanausko pastabos dėl straipsnio apie jį patį“, *Tėviškės žiburiai*, 1953 01 15, Nr. 2 (159), p. 7.

Literatūra

- de Chambon, Henry. *La Lithuanie pendant la conférence de la Paix (1919) d'après les documents tirés des archives de l'auteur avec annexes et cartes*, Lille: Le mercure universel Valentin Bresle, 1931.
- Gaigalaitė, Aldona. „Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*, Vilnius, 1997, p. 137–159.
- Gaigalaitė, Aldona. „Ernestas Galvanauskas tarptautiniame Klaipėdos ir Vilniaus problemų sukuryje (1922 09 25–1924 06 10)“, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas: Šviesa, 1999, p. 89–126.
- Gaigalaitė, Aldona. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas: Šviesa, 1999.
- Galva, Gediminas. *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, Chicago: Akademinės skautijos leidykla, 1982, p. 282–360.
- Laurinavičius, Česlovas. „Klaipėdos prijungimas“, „Derybos dėl suverenumo Klaipėdos krašte“, *Lietuvos istorija*, t. 10, d. 1: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 149–434.
- Laurinavičius, Česlovas. *Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė. Anglų ir rusų „Didžiojo žaidimo“ Baltijos aspektas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.
- Martišius, Stanislovas Algimantas; Martišius, Mantas. „Ernestas Galvanauskas – Lietuvos diplomatinės ir politikos istorijoje“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2007, nr. 2 (9), p. 136–145;
- Römeris, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, d. 1, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1937.
- Vareikis, Vygantas. „Klaipėdos krašto užėmimas“, *Acta historica universitatis klaipedensis*, 1995, t. 4: *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje*, p. 35–40.
- Žalys, Vytautas. „Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos 1923 m. ir vietos lietuviai“, *Acta historica universitatis klaipedensis*, 1995, t. 4: *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje*, p. 41–50.
- Žiugžda, Robertas. *Po diplomatinės skraistės: Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919–1924 metais*, Vilnius: Mintis, 1973.